

UDK: 050.9 (497.6)“04/14”
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: listopad 2018.

Ema MAZRAK
Katedra za historiju i teoriju umjetnosti
Akademija likovnih umjetnosti Sarajevo Univerziteta u Sarajevu
Obala Maka Dizdara 3, BiH, 71000 Sarajevo
emazrak@gmail.com

ANALIZA KALENDARA ĆIRILIČNOG PARMASKOG ZBORNIKA APOKRIFA U KONTEKSTU ŠTOVANJA SVETACA I PRAZNIKA U SREDNJOVJEKOVNOJ BOSNI

Sažetak

U tekstu se, s obzirom na složenost vjerske situacije i nedostatnu građu, problematizira i kontekstualizira jedini otkriveni Kalendar s prostora srednjovjekovne Bosne (Parmski zbornik apokrifa: Parma, Biblioteca Palatina, Ms. Parm. 1993) putem komparativnih analiza s liturgijskim kalendarima istočne i zapadne provenijencije. Uspostavljanje veza između kalendara radilo se u dva smjera: na osnovi zajedničkih posvećenih dana, kao i na osnovi rijetko prisutnih imena svetaca koji se javljaju samo u nekolicini rukopisa. Analiza se proširuje i na druge, pisane i slikane, prilično oskudne domaće izvore, poput dokumenata naših vladara i velikaša (povelja i sl.), testamenta gosta Radina u kojem se također spominju posvećeni dani, marginalnog zapisa u Hvalovu zborniku, odabranim glosama Vrutočkog evanđelja te s iluminacijama srednjovjekovnih rukopisa bosanskog porijekla. U zaključcima do kojih se u ovom istraživanju došlo iščitava se kako je usprkos mantičkoj namjeni rukopisa Kalendar tradiran na ovom prostoru i prepisan s liturgijskog kalendara koji je služio kao predložak, a u većoj ili manjoj mjeri su jasne i njegove veze s domaćim izvorima o posvećenim danima. Štovanje svetaca i praznika (i bez preciziranih datuma) pokušava se odrediti u odnosu na Crkvu bosansku i vjerska načela njezinih pripadnika, u vezi s kojima još nije postignut znanstveni konsenzus. Takav pristup je, između ostalog, potaknut i zapisom u kronografu Parmskog apokrifnog rukopisa („Hula Krstijam“ 1370. g.).

Ključne riječi: kalendar, srednjovjekovna Bosna, sveci, praznici, crkva, matrica.

Uvod

Istražujući Hvalov zbornik i fond Univerzitetske knjižnice u Bolonji, u prilogu Maria Capalda o ćirilčnim rukopisima, pohranjenim u Bolonji i Parmi, naišla sam na podatak kako je rukopis *Libro di mantica*, odnosno Parmski zbornik apokrifa (Parma, Biblioteca Palatina, Ms. Parm. 1993, druga pol. XV. st. / Cat: De-Rossi Pag. 200; II. X. 762. 1993; pergament, 12 listova; u daljem tekstu Pzb.), na osnovi analize pisma i jezika autor detektirao kao bosanski/bosanske redakcije.¹ Iako je M. Capaldo samo naznačio kako se radi o rukopisu bosanskog porijekla, ta mi je informacija poslužila kao polazna točka u daljnjem istraživanju obavljenom s Lejlom Nakaš koja je tekstološkim analizama potvrdila njegove zaključke.² S obzirom na raspršenost i fragmentarnu očuvanost knjižnog blaga srednjovjekovne Bosne, to je bilo veoma važno otkriće jer ni jedan primjerak ovakva tipa rukopisa nije do sada otkriven.³ Posebno su dragocjeni dijelovi poput kronografa i kalendara svetaca jer se u njima otkrivaju historijski podaci o određenim osobama ili događajima, a također i imena svetaca i praznika u Kalendaru o čemu će biti više riječi. Jedini rukopis, čiji

-
- ¹ Usp.: Mario CAPALDO, „Elementi della cirilta scrittoria slava nei manoscritti di Bologna e Parma”, Giuseppa ZANICHELLI (ur.), *I conti e il minio: codici miniati dei Rossi 1325-1482* (Parma: Università di Parma – Istituto di Storia dell’Arte, 1996.), 103. U knjizi je reproduciran jedan list rukopisa s nekoliko rečenica objašnjenja. Autor je naveo drugu signaturu: Parm. 1993 De Ross. Russ. 1., što se vjerojatno odnosi na njegovu raniju kategorizaciju kada je označen kao ruski.
- ² Kratke podatke o rukopisu iznijela sam u doktorskoj disertaciji *Hvalov zbornik i knjižno slikarstvo srednjovjekovne Bosne na prijelazu XIV. u XV. stoljeće* obranjenoj pod mentorstvom prof. dr. Predraga Markovića u martu 2014. na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Prvi rezultati istraživanja izneseni su na Drugom bosanskohercegovačkom slavističkom kongresu održanom u Sarajevu 2015. g. (Lejla Nakaš, Ema Mazrak, Ćirilčni zbornik „Libro di Mantica“ iz kolekcije De Rossi Biblioteke Palatina u Parmi). L. Nakaš predstavlja sadržaj Parmskog apokrifnog zbornika putem tekstoloških, jezičnih i komparativnih analiza: Lejla NAKAŠ, „Paratekstualnost u bosanskoj srednjovjekovnoj književnosti“, *Forum Bosnae* 83-84/18 (2018.), 61-85.
- ³ Pzb. sadržava sljedeće tekstove: 1. Kronograf [1350.-1453.] 2. Gromenikъ [po m(ise)cihъ] 3. Lunakъ po m(ise)cihъ 4. Anđeli: imena 5. Trepetnikъ udovъ čl(ovi)ka 6. Koledъnikъ: Božići 7. Gromonikъ po vladavcihъ 10. M(ise)ci rekomi [Kalendar posvećenih dana]. 9. Rožasni po m(ise)cihъ 8. D(ь)ni luni, Knige. Redosljed je opravo ovakav kako je navedeno jer se rukopis može čitati dvostrano. O mantičkim rukopisima vidjeti: Robert MATHIESEN: „Magic in Slavia Orthodoxa: The Written Tradition“, *Byzantine Magic*, Henry Maguire (ur.), (Washington D.C.: Dumbarton Oaks, 1995.), 155-177.

dijelovi teksta okvirno odgovaraju Pzb., ali nešto kasnijeg datuma, Zbornik je apokrifa i drugih sastava (Narodna biblioteka Srbije, Rc. 53, treća četvrtina / druga pol. šezdesetih godina XVI. st.). Dijalektološki je lociran u zapadnu Bosnu, odnosno nastao je prepisivanjem starijeg predloška u nekom od skriptorija zapadne Bosne.⁴ U tekstu će se komparirati kalendar tog Zbornika (f. 79v-82v) s kalendarom Pzb.

Pzb. pripada fondu de Rossi, Giovannija Bernarda de Rossija (1742.-1831.), profesora orijentalnih jezika i hebrejskih studija na Teološkom fakultetu Univerziteta u Parmi od 1769. do 1821. godine. Na koji je način rukopis dospio u njegovu bogatu kolekciju, nije poznato, a u Biblioteci Palatina se čuva, zajedno s drugom rukopisnom građom G. B. de Rossija, od druge decenije XIX. stoljeća (1816.).⁵ Ljubaznošću uprave i osoblja Knjižnice Palatina u Parmi dobila sam digitaliziranu kopiju traženog rukopisa u želji da vidim kakav je, prije svega, njegov oslik. Iako je iluminacija skromna, neobičan spoljašnji oblik knjige i sadržaj teksta zavrijedili su detaljno proučavanje (slika 1., 1. a).

⁴ Zbornik apokrifa i drugih sastava ispisan je puluustavnim kvadratičnim pismom na papiru, ima 147 listova dim. 152 x 100 mm, nedostaje mu kraj i jedan list iza 140r, nanovo je uvezan i konzerviran 1966. godine. Nije oslikan, samo su neki od većih inicijala oživljeni ponekom grančicom ili listom. Godine 1943. Narodna biblioteka Srbije ga je otkupila od Dušana Vuksana. Nekoliko autora/ica ga je istraživalo; Ljubomir STOJANOVIĆ, *Stari srpski rodoslovi i letopisi* (Beograd – Sremski Karlovci: Srpska kraljevska akademija, 1927.); Miraš KIČOVIĆ, „Rukopisi Narodne biblioteke u Beogradu“, *Arhivski almanah* 1 (1958.), 49-80.; Ljubica ŠTAVLJANIN-ĐORĐEVIĆ, „Stari ćirilski rukopisi Narodne biblioteke u Beogradu, Kratak popis“, *Bibliotekar* 5 (1968.), 403.; Radoman STANKOVIĆ, „Jedna apokrifna molitva od zubobolje, Zbornik apokrifa Narodne biblioteke Srbije u Beogradu iz 1570/80. god.“, *Arheografski prilozi* I (1979.), 201-209.; Maja ANĐELKOVIĆ, „Dva nova prepisa trepetnika“, *Зборник Матице српске за књижевност и језик* 50, sv. 1-2, Jovan Delić (ur.), (Novi Sad: Matica srpska, 2002.), 377-391. Želim zahvaliti osoblju Narodne biblioteke u Beogradu, gospodi Miroslavu Laziću i Vladanu Trijiću na susretljivosti i ustupanju potrebnog materijala za istraživanje.

⁵ Usp.: <http://www.bibpal.unipr.it/index.php?it/120/collezione-de-rossi> (11.07.2015.)

Slike 1., 1.a Rukopis Libro di mantica/Parmski apokrifni zbornik

Tekst je ispisan crnom i crvenom tintom, a iluminiranje je uglavnom linearnog karaktera, s ponekom obojenom blijedozelenom i crvenom plohom. Inicijali su jednostavno oblikovani, a sudeći po osliku, možemo zaključiti da je skriptor ujedno bio i iluminator kodeksa. Potez mu je nesiguran, katkada i nemaran, a forme apstrahirane. Osluk u vidu duguljastih traka i pravokutnih zastavica, odnosno okvira u kojima se ispisuju naslovi poglavlja i sadržaj teksta počinje od prve stranice. Autor intervenira na način da vizualno dijeli ispisane retke u cjeline i u takvu pristupu svrhovito mijenja duljinu odabranih motiva. Valovite paralelne i spiralne ukrštene linije najčešće se javljaju uz forme u obliku slova T (i zrcalna slika), a najkarakterističniji su zoomorfni – stilizirani, geometrizirani i nerijetko fragmentirani oblici koji, kako je L. Nakaš dobro uočila, najviše podsjećaju na ivanjsku krijesnicu (*Lampyrus noctiluca*).⁶ Njih ne nalazimo u drugim rukopisima

⁶ Lejla NAKAŠ, „Paratekstualnost u bosanskoj srednjovjekovnoj književnosti“, 65. Ne može se sa sigurnošću utvrditi radi li se o ivanjskoj krijesnici iako ove slikane forme najviše podsjećaju na nju. Za ženke ove vrste kukaca karakteristično je da svijetle u mraku „o Ivanju“, dakle u doba godine kada je dan najduži (20.-30. juna), ispuštajući žućkasto-zeleno svjetlo (tzv. *bioluminiscencija*), tako da bi i odabir njihova predstavljanja imao simboličan karakter, pretpostavljamo.

srednjovjekovne Bosne. Izrazit je linearizam, kako se već na početku spomenulo – kratkom i dugom linijom, crnom i crvenom, minijaturist gradi apstrahiran prostor. Kolorit, sveden na crvenu i zelenu, javlja se jednako i u interpretacijama inicijala.

Pzb. je neobične, lepezaste i praktične forme sačuvan bez naknadnih intervencija, ako izuzmemo dva kasnija zapisa i ispisivanje podataka na prednjoj stranici. Oblik rukopisa nas upućuje na zaključak kako je vjerojatno visio na nekom klinu u skladu sa svojom mantičkom namjenom.⁷

1. Kalendar posvećenih dana Pzb.

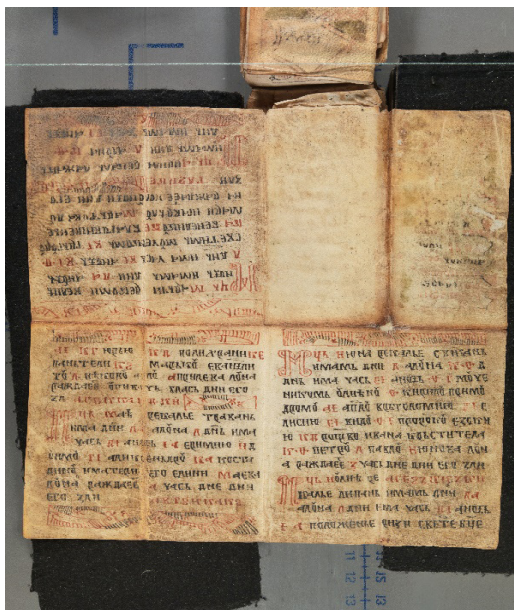
Kako je to bila uobičajena srednjovjekovna praksa, kronografi s početaka apokrifa označavali su vrijeme u kojem se on piše, zatim, nerijetko i mjesto, jer se u njemu navode određene historijske ličnosti i datumi, a na koncu i vjersku „pripadnost“ skriptora koji ga je ispisivao. U tom smislu jasno je kako se svi navedeni događaji i ličnosti našeg kronografa, premda se on ne može ocijeniti kao izraz kulta države, vezuju uz srednjovjekovnu Bosnu, a najintrigantnija navedena godina je 1370., označena kao „Hula Krstijam“. S obzirom na složenost vjerske situacije u srednjovjekovnoj Bosni, na koga se ova „hula“ odnosi? Na pripadnike Crkve bosanske? Najlogičnije bi bilo tako zaključiti ako uzmemo u obzir cjelokupni vjerski kontekst šireg prostornog diskurza, s napomenom da historijskih podataka o tome događaju nemamo.⁸ Nismo ni sigurni tko je zapravo ispisivao rukopise ovog žanra iako se na osnovi pojedinih komparativnih primjera može zaključiti kako su to bili svećenici (npr. prezbiter Vasilije, tj. pop Dragolj koji je ispisivao poznati *Zbornik popa Dragolja*).⁹

⁷ U srednjovjekovnoj književnosti tipična forma rukopisa je kodeks ili rotul. U skladu sa sadržajem Pzb. koji se odnosi na gatanje/proricanje, razložna je, ali i vrlo rijetka njegova oprema – listovi su presavijeni i prilagođeni svakodnevnoj upotrebi (vrlo jednostavno i brzo se mogu pogledati), a vješanje na klin također sugerira funkcionalnost i praktičnost. Ovakva inventivnost nas zapravo upućuje na zaključak kako se rukopis vrlo često koristio.

⁸ Poseban problem pri određivanju matrice Kalendara predstavlja postojanje tri crkvene organizacije u srednjovjekovnoj Bosni. Spomenuti zapis u kronografu bi se u tom kontekstu najprije dao iščitati kao riječ skriptora bliskog pripadnicima autokefalne Crkve bosanske.

⁹ Usp.: Biljana JOVANOVIĆ-STIPČEVIĆ, „O zimama i koledama u zborniku popa Dragolja“, *Arheografski prilozi* 2 (1980.), 153–174.; Panta S. SREČKOVIĆ, „Zbornik popa Dragolja. Sadržina i proroštva“, *Spomenik Srpske Akademije*

To se pitanje posebno nameće zbog postojanja kalendara unutar rukopisa Pzb., a koji je zapravo jedini otkriveni srednjovjekovni kalendar svetaca i praznika s ovog prostora (fol. 7.r, slika 2.).

Slika 2. Kalendar posvećenih dana u Parmskom zborniku apokrifa (f. 7r) Biblioteca Palatina Parma, Complesso Monumentale della Pilotta “Ms. Parm. 1993”, licenced by Ministero dei Beni e delle Attività culturali © Sva prava zadržana

Također, sadržaj i mantička namjena rukopisa nimalo nam ne olakšavaju preciznije odrediti koje je provenijencije matrica koja je poslužila za upravo takav odabir svetaca i praznika. U svakom slučaju istraživanje Kalendara zaslužuje posebnu pažnju i to, prije svega, metodom usporednih analiza s drugim liturgijskim kalendarima/menologijima/sinaksarima/martirologijima istočne i zapadne provenijencije. Osim toga, izvršit će se komparacija s odabranom historijskom građom, prilično oskudnim domaćim izvorima, poput

5 (1890.), 3–20. Analizama apokrifnih tekstova i magičnih amuleta bavila se i Marija A. Pantelić. U članku na tu temu spominje se Zbornik popa Dragolja i drugi srodni rukopisi. Usp.: Marija Agnezija PANTELIĆ, „Hrvatskoglagoljski amulet tipa Sisín i Mihael (Transliteracija hrvatskoglagoljskog amuleta tipa Sisín i Mihael)“, *Slovo* 23 (1973.), 165–66. Autori ovakvih knjiga su uglavnom bili anonimni. U staroslavenskoj književnosti tako usporedo možemo pratiti prijepise kanonskih i nekanonskih kršćanskih tekstova, ali također i tekstova mantičkog ili drugog sadržaja.

dokumenata naših vladara i velikaša (povelja i sl.), testamentom gosta Radina u kojem se također spominju posvećeni dani, marginalnim zapisima Hvalova zbornika i Vrutočkog evanđelja te s iluminacijama srednjovjekovnih rukopisa bosanskog porijekla.

Na početku treba napomenuti da čak ni liturgijski kalendari Istočne i Zapadne Crkve nisu bili jednoliki, postoje manja i veća odstupanja u njihovoj strukturi. Odstupanja, tj. razlike u štovanju svetaca, sasvim su očigledne ako usporedimo samo nekoliko staroslavenskih kalendara, a jedan od glavnih razloga je nepostojanje jednolike kanonizacije i beatifikacije, što je svakako davalo veliku slobodu crkvenim/monaškim zajednicama i pojedincima, svećenicima koji su ih ispisivali.¹⁰ Potom, struktura kalendara podrazumijeva i štovanje lokanih svetaca, pa i to dodatno doprinosi šarolikosti ove slike. Samim tim, teško je identificirati koje su to grupe rukopisa u bližoj vezi i na osnovi kojih vrsta predložaka su prepisane. S druge strane, pisanje kalendara na jednom određenom mjestu ukazuje na to koji su se sveci poštovali upravo tu. Uspostavljanje veza između kalendara radilo se u dva smjera: na osnovi zajedničkih posvećenih dana, kao i na osnovi rijetko prisutnih imena svetaca koji se javljaju samo u nekolicini rukopisa. Ovaj drugi način pokazao se djelotvornijim i svrhovitijim u određivanju prototipova jer upravo pojava rijetko navođenih i štovanih svetaca može točnije ukazivati na srodnosti kalendara.

1.1 Komparativna analiza s drugim kalendarima

Kalendar zauzima središnje mjesto u Pzb., započinje s martom, a završava s februarom, dakle započinje u ljetnoj polovini liturgijske godine, drukčije nego što je uobičajeno kad je riječ o liturgijskim kalendarima (septembar, odnosno januar).¹¹ Cijela struktura i sadržaj jasno upućuju na to da je nastao prepisivanjem liturgijskog kalendara, a s tim u vezi zadatak je odrediti da li je to liturgijska tradicija rimskoga ili bizantskog obreda. Za prezentaciju strukture kalendara i njegovih

¹⁰ To se odnosi na vrijeme i prije i poslije crkvenog raskola.

¹¹ O kategorizaciji *liturgijskog* i *kronološkog* vremena, gdje prvo, ciklično, počinje četvrtog dana kreacije kosmosa, 1. marta (godine 1. = 5508 pr. Kr.), a drugo, linearno, počinje 1. septembra (godine 1. = 5509. pr. Kr.), oko šest mjeseci prije kreacije kosmosa, vidjeti: Robert MATHIESEN, „The System and Nature of Church Slavonic Literature (Fifty Thesis)“, *Slavia Orthodoxa and Slavia Romana: Essays Presented to Riccardo Picchio*, Harvey GOLDBLATT – Giuseppe DELLAGATA – Krassimir STANTCHEV – Giorgio ZIFFER (ur.) (2008.), 203 (175-210).

korespondencija s liturgijskim kalendarima dragocjenu pomoć pružio je alat za pretraživanje i datoteka menologija koje su na mreži postavili Cynthia Vakarelijska i David Birnbaum.¹² Potrebno je napomenuti kako svi kalendari s kojima je izvršena usporedba nisu sačuvani u cijelosti, nekima nedostaju samo pojedini mjeseci, a drugi su sačuvani u fragmentima. Kako bi analiza svakog od posvećenih dana u rukopisu Pzb. bila jasnija, prikazat će se komparativni primjeri koji upućuju na veze i odstupanja u odnosu na odabrane kalendare.¹³ Temeljem takve analize, kroz koju možemo uočiti podudarnosti i odstupanja, kao i usporedbom s domaćim izvorima, mogu se izvesti i određeni zaključci koji bi barem djelomično osvijetlili postavljeni problem.¹⁴

8. IX. Rođenje Svete Bogorodice

882, As., Ban., Car., Cur., DC, F72, Oh., Sav., Sl., Str., ZT, 842; SV.; CT, Jt., Pat., Ekl., Bas.; 501, Arx, Kop, 53, Os., Sto., Stu; Bar., Rim., K22, Dub.

Ovaj datum podudaran je sa svim rukopisima s kojima je izvršena komparacija.

9. IX. Jakovu

Bez paralele na ovaj dan. Najvjerovatnije je riječ o grešci jer na istoj stranici je i 9. oktobar s imenom Jakova apostola. Također je moguće da je na dan 9. septembra umjesto Joakima [i Ane], koji se slave u većini kalendara, pogreška izazvana djelomičnom sličnošću imena, ali je isto tako moguće da je na taj dan spomen praoca Jakova.¹⁵ Jakov apostol navodi se na tri različita dana, trebalo bi biti na dva, a ime Jakova se ukupno pet puta javlja u kalendaru, tri puta kao Jakov apostol, a dva puta samo kao Jakov. U Novom zavjetu spominju se Jakov Alfejev, Jakov Zebedejev i Jakov Pravedni (brat Kristov), tako da je moguće da se i posljednji navedeni ističe kao apostol iako je preuzeo vođenje Crkve u Jeruzalemu poslije Kristove smrti.

12. IX. Vazdvizhenje časnoga krsta

Sl., Zog., 842; SV.

Uz taj datum stoji bilješka „subota pred Vazdvizhenjem“ u Mjesecoslovu iz rukopisa evanđelja Sinodalne knjižnice № 42, Slepče apostol na taj dan ima *Poklon časnom krstu*, Zogr. *Poklonjenje časnomu drěvu*, kao i 882. U rukopisu 882 se poklonjenje „časnom drvu“ slavi i 10. septembra, dok je 11. poklonjenje „Časnom krstu“. U SV na dnu popisa za 12. navodi se *Poklonjenje čestnomu drevu* u nekoliko kalendara iz 13. st. među kojima i Nanianski mjesecoslov iz 11.-12. st. i Kalipolitanski iz 10. st. U Hrvojevu misalu ovaj praznik se obilježava 14. septembra.

¹² Usp.: <http://menology.obdurodon.org/> (10.11.2014.)

¹³ Radi bolje preglednosti rukopisi su pri usporedbi razvrstani u klase: bugarski, staroslavenski, ruski i srpski te latinski i hrvatskoglagoljski.

¹⁴ U tekstu su kratice rukopisa s kojima je vršena komparacija, pogledati na kraju informacije.

¹⁵ Odmah bi trebalo skrenuti pažnju kako su se i u liturgijskim kalendarima nerijetko pravile pogreške, da to nije specifikum samo za ovaj rukopis. Prepisivačka djelatnost podrazumijeva i pogreške.

21. IX. Matateju

F72, LP, Sl., ZT; Arx.; Bar., Rim., K22, Dub.

Prema podacima u usporedbi apostol i evanđelist Matej na ovaj se dan slavi i na Istoku i Zapadu. Bar. bilježi ovako apostola Mateja: *Natalis sancti Mattaei Apostoli et Evangelistae, qui in Aethiopia praedicans, martyrium passus est. Huius Evangelium Hebraeo sermone conscriptum, ipso revelante inventum est una cum corpore beati Barnabae Apostoli, tempore Zenonis Imperatoris.* Dubr. njegovo ime bilježi *S(ve)ti Matio aposto*, F72. *Evangelista Matheja*, Rim *Matêja apostola i evanđelista*.

26. IX. Ivanu Bogoslovcu

882, As., Ban., Car., DC, F72, LP, Oh., Sav., Sl, Str., Zog., ZT, S42; SV; CT, Jt., Pat., Ekl., Bas.;53, Arx., KoP, Os., Sto., Stu.

Datum i obilježavanje ovog sveca podudaran je s rukopisima istočne provenijencije.

27. IX. Kuzmi i Damjanu

Arx.; Bar., Rim., K22, Dub.

U kalendaru Hrvojeva misala također se na ovaj dan bilježe sv. Kuzma i Damjan. S42, Zogr, KoP. i Stoj. imaju sv. Kuzmu i Damjana 1. jula i 1. novembra. Pat. ova dva sveca ima 29. oktobra, 1. novembra, 26. novembra i 1. jula. SV. navodi pri dnu popisa da 27. septembra Kozmu i Damjana ima kalendar iz 9. st., pronađen u napuljskoj crkvi sv. Ivana Krstitelja. Uvidom u tekst autorice Cynthie M. Vakareliyske, u kojem se bavi usporednim studijama ovoga kalendara, iščitava se kako se sv. Kuzma i Damjan slave 27. septembra i 22. oktobra.¹⁶ Štovanje ova dva sveca se ipak više vezuje uz tradiciju Zapadne Crkve i njezine liturgijske kalendare.

29. IX. Mihoilu

F72, LP, ZT; Arx; Bar., Rim., K22, Dub.

Ovu je svetkovinu C. Vakareliyska označila kao „nationality lat.“¹⁷, a zabilježena je u Bar. ovako: *In monte Gargano venerabilis memoria beati Michaelis Archangeli quando ipsius nomine ibi consecrata fuit ecclesia, vili quidem facta schemate, sed caelesti praedita virtute.* Ipak, sv. Mihovil arkandeo javlja se i u F72, LP, ZT i Arx.

30. IX. Grguru

882, As., Ban., Car., Cur., DC, F72, LP, Oh, Sav., Str., Zog., ZT, S42; SV; CT, Jt, Pat., Ekl., Bas; 501, Arx., KoP, Os., Sto., Stu.; Bar.

Umjesto sv. Grigorija/Gligorija Velike Armenije/Armenskoga, katolički kalendar na taj dan imaju sv. Jeronima Stridonskog. Dubr.: „Sveti Jeronim Doktor“. Bar. spominje Grgura nakon Jeronima, Leopardija i drugih: *...sancti Gregorii episcopi magnae Armeniae, qui sub Diocletiano multa passus, tandem in pace quievit.* Evidentna je podudarnost s drugim staroslavenskim rukopisima istočnoga kruga.

¹⁶ Usp.: Cythia M VAKARELIYSKA, „The Neapolitan Wall Calendar from a Medieval Slavic Perspective“, *Scripta & e-Scripta* 14-15 (2015.), 133, 137. Kao što smo napomenuli, strukture kalendara su bile posve neujednačene prije oficijelnog crkvenog raskola 1054. godine, a ta neujednačenost se djelomično očuvala i u razvijenom i kasnom srednjem vijeku. Dovoljno je pogledati navedeni Kalendar nastao u Napulju, gdje su prisutni i istočni i zapadni, ali i lokalni sveci, njih ukupno dvadeset i pet, od kojih je dobar dio neidentificiran.

¹⁷ Cythia M. VAKARELIYSKA, „The Neapolitan Wall Calendar from a Medieval Slavic Perspective“, 137.

1. X. apostolu Ananiji¹⁸

882, As., Ban., Car., Cur., DC, F72, Oh., Sav., Sl., Str., Zog.; SV; CT, Jt., Pat., Ekl., Bas.; 501, Arx., KoP., Os., Sto., Stu.; Rim.

Od katoličkih na taj dan ga ima kalendar Misala po zakonu rimskoga dvora zajedno s Remijem b(ogo)s(lovom) is(povjednikom).

6. X. Tomi

882, As., Ban., Car., Cur., DC, F72, LP, Oh., Sav., Sl., Str., Zog., ZT, S42; SV; CT, Jt., Pat., Ekl., Bas.; 501, Arx., KoP., Os., Sto., Stu.

SV ga bilježi kao Sv. *aP. Tomi u Indiji*. U DC piše samo: *stgo apsla*. U 53 sv. Toma se svetkuje 5 oktobra.

9. X. apostolu Jakovu

882, Ban., Car., Cur., DC, F72, LP, Sl., Zog, ZT, S42; SV; Jt., Bas.; 501, Arx., Sto., Stu.

[Jakov Pravedni, Jakov Božji brat (*Adelphoeos*)] – Mjesecoslov iz evanđelja Sinodalne biblioteke br. 42, iz 8-9. st. bilježi ime „Sv. Jakova, brata Božija”. Katolici slave Jakova Alfejeva zajedno s Filipom 1. maja, a Jakov se ponekad identificira s Jakovom Alfejevim. Tako SV. za 9. oktobar navodi sv. apostola Jakova (sina) Alfejeva. Bar. na dan 1. maja ima: *Iacobus Frater Domini*.

18. X. Luki evanđelistu

882, As., Ban., Car., Cur., DC, F72, LP, Oh., Sav., Str., Zog., ZT, S42; SV; CT, Jt., Pat., Ekl., Bas.; 53, 501, Arx., KoP., Os., Sto., Stu.; Bar., Rim., K22, Dub.

Bar. – *Natalis beati Lucae Evangelistae, qui multa passus pro Christi nomine, Spiritu sancto plenus obiit in Bithynia: cuius ossa Constantinopolim translata sunt, et inde Patavium delata.*

26. X. Dmitru.¹⁹

882, As., Ban., Car., Cur., DC, F72, LP, Oh., Sav., Sl., Str., Zog., ZT, S42; SV; CT, Jt., Pat., Ekl., Bas.; 53, 501, Arx., KoP., Os., Sto., Stu.; Rim., K22, Dub.

Baronov Martirologij ga ima na dan 8. oktobra, zajedno s njegovim prijateljem Nestorom.

29. X. Petru

Ban., Cur., F72, LP, Oh., Str., ZT; SV; CT, Pat.; 53, Os.

Apostol Petar u kalendarima je uglavnom bilježen zajedno s Pavlom. SV. bilježi ovako: *apostola Petra i Pavla i krstitelja Jovana.*

8. XI. Mihoilu

882, As., Ban., Car., Cur., DC, F72, LP, Oh., Sav., Sl., Str., Zog., ZT, S42; SV; CT, Jt., Pat., Ekl., Bas.; 53, 501, Arx., KoP., Os., Sto., Stu.

U rukopisima As., Cur., CT, Pat., 501., Os., S42 i Stud. ovaj dan se obilježava kao Sabor arhistratiga Mihaila, ostali kalendari na taj dan imaju i Gavrila/Gabrijela i Mihaila/Mihovila. Katolički kalendari Bar., Rim., K22 i Dubr. nemaju na taj dan nijednog od arkandela.

¹⁸ Sv. Ananija, jedan od sedamdesetorice učenika, pokrstio sv. Pavla.

¹⁹ Sv. Dimitrije/Dmitar/Demetrije, velikomučenik.

11. XI. Mratinu²⁰

882, F72; SV: Bar., (Rim.), (K22), Dub.

SV bilježi Martina, episkopa Tirskog, na dan 11. novembra u Napuljskom kalendaru iz 9. st. i Kapuanskom kalendaru iz grčkog evanđelja s kraja 10. st. Baronov Martirologij bilježi taj dan ovako: *Martin Turonis in Gallia natalis beati Martini episcopi et confessoris, cuius vita tantis extitit miraculis gloriosa, ut trium mortuorum meruerit esse suscitator*. Kalendar Hrvojeva misala ga bilježi na taj dan kao „Martina episkopa“, sljedeći dan „Martina Pape, muč“. U AP.882 stoji: *prěpodobnago Martina, F72 – Martin*, uz druge svece koje ima na taj dan. CT, Bas. i Pat. imaju ga 12. novembra zajedno s drugim svecima, a na taj dan Rim. i K22 imaju Martina Papu, mučenika.

14. XI. Filipu apostolu

882, As., Ban., Car., Cur., DC, F72, LP, Oh., Sav., Sl., Str., Zog., ZT, S42; SV; CT, Jt., Pat., Ekl., Bas.; 53, 501, Arx., KoP., Os., Sto., Stu.

16. XI. apostolu Jakovu

Nema usporednih primjera. Na taj dan u starim i u pravoslavnim kalendarima slavi se apostol Matej, pa je ovo možda pogreška prilikom prepisivanja. Međutim, treba uzeti u obzir i to da kalendar rukopisa iz Parme ima apostola Mateja evanđelista kao katolički kalendar na dan 21. septembra (usp.: Bar.), ali i kao Arx., F72, LP i Zt.

17. XI. Grguru Ćudotvoru²¹

882, As., Ban., Car., Cur., DC, F72, LP, Oh., Sav., Sl., Str., Zog., ZT, S42; SV; CT, Jt., Pat., Ekl., Bas.; 501, Arx., KoP., Os., Sto., Stu.; Bar., Dub.

Bar. ga bilježi ovako: *Neocaesareae in Ponto natalis sancti Gregorii episcopi, qui doctrina et sanctitate illustris, propter signa atque miracula, quae cum multa ecclesiarum gloria perpetravit, Thaumaturgus est appellatus*. Oba hrvatskologagoljska kalendara su bez njegova imena na taj dan.

26. XI. Jurjevoj službi

882, As., Ban., Car., Cur., DC, F72, LP, Oh., ZT; (SV); (CT); 501; Rim.

CT bilježi τῷ ἁ γίου γεωργίου ἐν τῷ Κυπρισίῳ, a SV *Osveštenije crkve sv. velikomučenika Georgija u Kijevu*. Hrvatskologagoljski misal po zakonu Rimskoga dvora iz 1483. ima na taj dan: *i prenesenije mošti Đeordija mučenika*. DC: *strast [stradanje] svetago i velikago mučenika Hristova Georgija*.

30. XI. Andrěju

882, As., Ban., Car., Cur., DC, F72, LP, Oh., Sav., Sl., Str., Zog., ZT, S42; SV; CT, Jt., Pat., Ekl., Bas.; 501, Arx., KoP., Os., Sto., Stu.; Bar., Rim., K22, Dub.

S42 ga navodi kao *sv. apostola Andreja*, DC kao *svetago velikomučenika prvozvannago Andrea*.

4. XII. Vari²²

882, As., Ban., Car., Cur., DC, F72, LP, Oh., Sav., Sl., Str., Zog., ZT, S42; SV; CT, Jt., Pat., Ekl., Bas.; 53, Pv., 501, KoP., Os., Sto., Stu.; Bar., Rim., K22, Dub.

U Dub. Barbara je svetica, djeva mučenica.

²⁰ Sv. Martinu (iz Toursa).

²¹ Sv. Grgur Ćudotvorac.

²² Sv. Varvara/Barbara.

5. XII. Savi²³

882, As., Ban., Car., Cur., DC, F72, LP, Oh., Sav., Sl., sStr., Zog., ZT, S42; SV; CT, Jt., Pat., Ekl., Bas.; 501, Arx., KoP, Os., Sto., Stu.; Bar., Rim., K22, Dub.

U Bar. ovako: *Mutalae in Cappadocia sancti Sabae abbatis, qui in Palaestina miro sanctitatis exemplo refulsit, et pro fide catholica adversus impugnantes sanctam synodum Chalcedonensem strenue laboravit.*

6. XII. Mikuli²⁴

882, As., Ban., Car., Cur., DC, F72, LP, Oh., Sav., Sl., Str., Zog., ZT, S42; SV; CT, Jt., Pat., Ekl., Bas.; 53, 501, Arx., KoP, Os., Sto., Stu.; Bar., Rim., K22, Dub.

Oba hrvatskologoljska kalendara bilježe „Nikule biskupa, is(povjednika)“, Zog. *Prepodobnago velikago svetitelja i čudotvorca Nikole*, a u Dubrovačkom molitveniku piše „Nikola biskup“.

24. (!)²⁵**XII.** Igantu

Na taj dan se slavi sv. Eugenija mučenica, a korespondencije se otkrivaju s 20. decembrom, danom sv. Ignjacija, gotovo u svim istočnim kalendarima. Vjerojatno pisarska pogreška: 24. umjesto 20. decembar. Katolički kalendari imaju ovog sveca na dan 1. februara, usp. Bar.: *Natalis sancti Ignatii episcopi et martyris, qui tertius post beatum Apostolum Petrum Antiochenam rexit ecclesiam, atque in persecutione Trajani damnatus ad bestias, Romam victus mittitur, ubi praesente Trajano...* Na dan 1. februara Rim. ga bilježi kao *Agnacija Pape*, a Dub. *Sti Inacio biskup i mučnik*.

25. XII. Rs^{vo} Hristovo

882, As., Ban., Car., Cur., DC, F72, LP, Oh., Sav., Sl., Str., Zog., ZT, S42; SV; CT, Jt., Pat., Ekl., Bas.; 53, Pv., 501, Arx., KoP, Os., Sto., Stu.; Rim., K22, Dub.

U KoP. se navodi ovako: *Ježe po plti (tijelu) roždstvo.*

26. XII. Bogorodici²⁶

882, As., Ban., Car., Cur., DC, F72, Oh., Sl., Str., Zog., S42; SV; CT, Jt., Pat., Ekl., Bas.; 501, Arx., KoP, Sto.

U kalendarima se uglavnom navodi kao Sabor presvete Bogorodice. Oba hrvatskologoljska kalendara i Dub. imaju na taj dan sv. Stipana/Stjepana. II. Novljanski brevijar *Stipana 1. mč.*

27. XII. Prvom mučeniku Stipanu

882, As., Ban., Car., Cur., DC, F72, LP, Oh., Sav., Sl., Str., Zog., ZT, S42; SV; CT, Jt., Pat., Ekl., Bas.; 53, Pv., 501, Arx., KoP, Os., Sto., Stu.

Katolički kalendari bilježe ga na dan 26. decembra, usp. Bar.: *Hierosolymis natalis sancti Stephani protomartyris, qui a Judaeis non longe post Ascensione Domini lapidatus est.*

23 Sv. Saba/Sava opat.

24 Sv. Nikola.

25 Sv. Ignjacije.

26 U zaključnim razmatranjima će se komparirati dani posvećeni štovanju Bogorodice.

1. I. Vasilu²⁷

882, As., Ban., Car., Cur., DC, F72, LP, Oh., Sav., Sl., Str., Zog., ZT, S42; SV; CT, Jt., Pat., Ekl., Bas.; Pv., 501, Arx., KoP, Os., Sto., Stu.; Bar., K22.

Kalendar hrvatskoglagoljskog rukopisa Kopitarove zbirke br. 22 na dan 1. januara, osim *Obrezanja Gospodinova* (kao ostali katolički kalendari), spominje i Vasiliâ bs. Osim toga, Bar. na dan 1. januara ima: *Eodem diesancti Magni martyris Caesareae in Cappadocia depositio sancti Basilii episcopi, cuius celebritas decimo octavo kalendas Julii, qua die ordinatus fuit episcopus, potissimum recolitur.*

5. I. Pifanijama²⁸

882, As., Ban., Car., Cur., DC, F72, LP, Oh., Sav., Sl., Str., Zog., ZT, S42; SV; CT, Jt., Pat., Ekl.; 501, Arx., KoP, Os., Sto., Stu.; Bar.

Epifanija/Bogojavljenje i pretpraznik Epifanije obilježavaju se na dane 5. i 6. januara u Bar. i MHier (Martirologij sv. Jeronima). Januar 5. se u istočnoj tradiciji u više navrata slavi kao „na večerije“ Epifanije (Oh., Sav.), tj. *Vъ navečerije s̄tgo Bogojavljenja* (AP.882., Ban., Car., Cur., DC, Ekl., Oh., Sl., Str., Stu., LP, ZT), odnosno pretpraznik Epifanije/Bogojavljenja (501, Arx., As., CT, F72, Os., Pat. i ZT) koji se obilježava 6. januara u većini rukopisa. Grecizam *Epifanija* za *Bogojavljenje* ili *Prosvěštenije* (Os., Zog., F72, Stu., KoP, Sto.). U kontekstu riječi Epifanijama moglo bi se iščitati i sv. Epifanije, patrijarh konstantinopoljski, koji se obilježava u Napuljskom kalendaru na taj dan, ali i u menologiju Sofijskog evanđelja 7 Ruske akademije nauka u Sankt Petersburgu i Menologiju grčkog evanđelja 8-9 st.²⁹ Međutim, ova riječ se u Pzb. javlja u množini i u dativu, pa je vjerovatnije da je riječ o Epifaniji, a ne sv. Epifanu.

6. I. Bogojavljenje

882, As., Ban., Car., Cur., LP, Oh., Sav., Sl., Str., Zog., ZT; SV; CT, Jt., Pat., Ekl., Bas.; 53, 501, Arx., KoP, Os., Sto., Stu.; Bar.

K22. i Dub. imaju na dan 6. januara *Krštenije Gñe*, S42. ima također *Krštenije*. Možemo zaključiti kako su ova „dva praznika“ Epifanija i Bogojavljenje u jasnoj vezi s drugim rukopisima istočne i zapadne tradicije u kojima se također praznuje na dva ili više dana: „Epifanijama“ kao pretpraznik, a Bogojavljenje/Epifanija kao važan praznik.

7. I. Ivanu Krstitelju

882, As., Ban., Car., Cur., DC, F72, LP, Oh., Sav., Sl., Str., Zog., ZT, S42; SV; CT, Jt., Pat., Ekl., Bas.; Pv., 53.

Na ovaj dan ga ima Kalendar II. Novljanskog brevijara iz 1495. g.³⁰

16. I. Uža Petrova

882, As., Ban., Car., Cur., DC, F72, LP, Oh., Sav., Sl., ZT; SV; CT, Jt., Pat., Ekl., Bas.; 53, Pv., 501, Arx., KoP, Os., Sto., Stu.

Uža (Arx., Ban., Cur., Oh., Sav.): *verige* (As., Car., DC, LP, Os., F72, Sl., Stu., ZT, KoP, Sto.).

²⁷ Sv. Vasilije/Bazilije.

²⁸ Epifanijama.

²⁹ Usp.: Cythia VAKARELIYSKA, „The Neapolitan Wall Calendar from a Medieval Slavic Perspective“, 140.

³⁰ Usp.: Marija Agnezija PANTELIĆ: „Kalendar II. Novljanskog brevijara iz 1495.“, *Slovo* 29 (1979.), 36.

1. II. Tripunu³¹

882, As., Ban., Car., Cur., DC, F72, LP, Oh., Sl., ZT, S42; SV; CT, Jt., Pat., Ekl., Bas.; 53, Pv., 501, Arx., Os., Sto., Stu.
Dubr. molitvenik ima Svetog Tripuna na dan 4. februara.

2. II. Uznesenje Gospodnje

882; Pat.

Na ovaj dan se u većini istočnih kalendara obilježava Sretenje/srětenije (501., As., Arx., Ban., Car., Cur., DC, LP, Os., F72, Sl., Sto., Stu., ZT, KoP, S42, Pv.). Bar. na ovaj dan ima „Očišćenje Djeve Marije“. *Vьnesenije vь cřkvь Gā našego Iŝ Hā AP.882.: našego Iŝha* Ohr. (ὕπαπαντῆ Pat.).

14. II. Ćuriku³²

882, As., Ban., Car., Cur., DC, F72, LP, Oh.; SV; 501, Arx., Os.

Nema kod Bar., Bas., CT, Ekl., Patm. Baronov Martirologij na taj dan ima sv. Kiriona, svećenika i mučenika u Aleksandriji (sv. Kirila na dan 9. marta), a Dubrovački molitvenik ima sv. Valentina biskupa, kalendar hrvatskoglagoljskog rukopisa Kopitarove kolekcije br. 22 nema nijednog. *Kurila i Metudije bs is i Valentina mč* ima II. Novljanski brevijar.

9. III. Svetim mučenicima

882, As., Ban., Cur., F72, LP, Oh., Sav., Sl., ZT, S42; SV; CT, Jt., Pat., Ekl., Bas.; Pv., 501, Arx., KoP, Os., Sto., Stu.; Bar., Rim., K22, Dub.

Стѹхъ 40 мѣкъ ѳе вѣ Sevastii (AP.501, AP.882), a bez dodatka *sevastijskih: svetih 40 mučenika* u Ban., S42, Arx., Cur., Oh., Os., Sav. i Dub. Ovaj praznik se u 53 obilježava 1. marta (S(ve)ti(h)ъ) 40 m(u)č(e)nikъ, praz(nu)je se) v(ъ)сѣ d(ъ)нъ).

12. III. Grguru³³

LP, ZT; SV; CT, Pat., Bas.; Bar., Rim., K22, Dub.

SV bilježi sv. *Grigorija Dvojeslova, Pape rimskoga* u Napuljskom kalendaru iz 9. st., Kapuanskom kalendaru iz grčkog evanđelja s kraja 10. st. i u još par istočnih te navodi da je sv. Grgur [Gregorius Dialogus] u svim drevnim zapadnim kalendarima. Bar. ga bilježi ovako: *Romae sancti Gregorii Papae, et Ecclesiae Doctoris eximii, qui ob res praeclare gestas, atque Anglos ad Christi fidem conversos, magnus est dictus, et Anglorum Apostolus appellatus*. Oblik imena u LP *Grigorija*, u Rim. *Gręgora Papi, ispovędnika*.

21. III. Benediku³⁴

F72, LP, Oh., ZT; SV; Bas.; Bar., Rim., K22, Dub.

Slavi se na dan 14. marta u AP.882, CT, F72, Jt., LP, Pat. i ZT. Baronov Martirologij ovako ga bilježi na dan 21. marta: *In monte Casino natalis sancti Benedicti abbatis, qui monachorum disciplinam in Occidente pene collapsam restituit, ac mirifice propagavit: cuius vitam virtutibus et miraculis gloriosam beatus Gregorius Papa conscripsit*. Pisanje u obliku *Venediktu* imaju F72, LP i ZT, dok Ohr. ima *Бенеднкѹтоу/Strastъ*

³¹ Sv. Tripun/Trifun.

³² (Uspenije) Ćirila/Kirila Filozofa, apostola Slavena;

³³ Sv. Grgur, Papa.

³⁴ Sv. Benedikt iz Nursije, ispovjednik.

svetumu Benetikjutu.³⁵ SV navodi Venedikta u nekoliko istoćnih kalendara, među kojima su Napuljski *Ipopanti Gā*, Kapuanski i Mstislavov. Sv. Grgur, Papa i sv. Benedikt se, kako vidimo, više vezuju uz zapadne kalendare, međutim, prisutnost ovih svetaca oćigledna je i u istoćnim kalendarima, o ćemu će kasnije biti rijeći.

25. III. Blagovištenje: Mari(ji) i Gavrēlu

882, As., Ban., Car., Cur., F72, LP, Oh., ZT, S42; SV; CT, Jt., Pat., Ekl., Bas.; 501, Arx., KoP., Os., Sto.; Bar., Rim., K22, Dub.

Kalendari većinom pišu *Blagovještenije Bogorodici* ili *Blagovještenije Svete Bogorodice* (S42, Arx., Ban., Os., F72, ZT, Rim., K22), *Blagovještenije prešćyije Vlđćice naše Bće* (AP.501). U Dubr. *Navještenje Gospođino*. Arhangela Gavrila imaju na dan 26. marta Ban., Car., Cur., Sl. i ZT, dok AP.501, AP.882, LP, F72 i KoP. imaju na 26. marta *Sćbor arhangela Gavrila*. U 53 se on slavi 25. marta (Sćbor arhistratiga Gavrila, praz(nuje se) v(ǃ)sǃ d(ǃ)nǃ).

23. IV. Jurju³⁶

882, As., Ban., Car., Cur., DC, F72, LP, Oh., Sav., ZT, S42; SV; CT, Jt., Pat., Ekl., Bas.; 501, Arx., KoP., Os., Stu.; Bar., Rim., K22, Dub.

U kalendaru Dubrovaćkog molitvenika – ĥypaĥǃ mǃćENĤĤǃ/*Đurađǃ mućenikǃ*, u Rim. – Ĥeorĥiē m(u)ćen(i)ka/Đeorda mućenika.

24. IV. Polihrani(ji)³⁷

DC

Ime ove svetice nalazi se samo u Dećani-Crkolez apostolu, bugarskom rukopisu iz 13. st., koji se danas ćuva u biblioteci manastira Dećani. Mućenje sv. Georgija i matere njegove Polihronije na dan 23. aprila zabilježio je pisar Nikolic u rukopisu iz 14. stoljeća (NBS Ms 468 (104)).³⁸ Upadljivo je da ni SV ne bilježi njezino ime na popisu za taj dan.

25. IV. Panćteli(ji)³⁹

Nema usporednih primjera. Na taj dan trebao bi biti evanđelist Marko. Kalendar rukopisa iz Parme ima Panteliju i na dan 27. jula, kada ga imaju svi ostali, ukljućujući i Baronov Martirologij.

26. IV. Marku evanđelistu

Nema usporednih primjera. Svi kalendari imaju sv. Marka evanđelista na dan 25. aprila, izuzev 53 gdje ga se slavi 23. aprila (S(ve)t(a)go ap(o)s(to)la Marka, praz(nuje se) v(ǃ)sǃ d(ǃ)nǃ).

³⁵ O kultu sv. Benedikta Nursijskog vidi: Aleksandar NAUMOV, *Studije o književnosti pravoslavnih Slovena* (Niš: Centar za crkvene studije, 2009.), 133 i dalje.

³⁶ Sv. Juraj/Georgije/Đorđe; uglavnom se navodi kao sv. *velikomućenik Georgije*.

³⁷ Sv. Polihranija, majka sv. Đorđa.

³⁸ Kod nas je poznat stećak iz Velićana u Popovu polju s monaškim imenom Polihranija.

³⁹ Sv. Pantelija/Panteleon.

30. IV. Jakovu

882, As., Ban., Car., Cur., DC, F72, LP, Sl., ZT; SV; CT, Jt., Pat., Ekl., Bas.; 501, Arx., KoP, Os., Sto., Stu.

Svetago apostola Jakova, sina Zevedeova u KoP. i Stoj. (brat Ivana evanđelista), također i 501, 882, Arx., As., Ban., Car., Cur., F72, Jt., Os., Sl. i Stu. Bas., CT, Pat., kao i DC imaju na taj dan sv. Jakova, brata Isusova. F72 ima i jednog i drugog.

1. V. Jerimiju⁴⁰

882, As., Ban., Car., Cur., DC, F72, LP, Oh., Sav., Sl., ZT, S42; SV; CT, Jt., Pat., Ekl., Bas.; 501, Arx., Os.; Bar.

Katolički kalendari na ovaj dan imaju apostole Filipa i Jakova. Bar. ga bilježi ovako: *In Aegypto sancti Hieremiae prophetae, qui a populo lapidibus obrutus, apud Taphnas occubuit, ibique sepultus est: ad cuius sepulchrum fideles (ut refert sanctus Epiphanius) supplicare consueverunt, indeque sumpto pulvere, aspidum morsibus medentur.*

8. (!)V. Dujmu⁴¹

Na dan 7. maja ovaj sanktorem bilježe Rim. i K22: *Duima biskupa, mučenika; Domnius, biskup Salone*. Pravoslavni kalendari na dan 7. maja imaju *Službu krstnu: Pamet iže na nebesi javljašo se krsta pri Konstantinu* (usp.: KoP, Sto.), a istočni uglavnom slave sv. Ivana evanđelista i druge svece. Sv. Dujam bilježi se 7. maja i u Hrvojevu misalu.

13. V. Aliksandru⁴²

882, Ban., Cur., DC, F72, LP, Sl., ZT; SV; CT, Pat., Ekl., Bas.

SV navodi *Sveštenomučenika Aleksandra rimskoga u Trakiji* u još nekim istočnim kalendarima među kojima je i grčki mjesecoslov iz Nanianskog kodeksa iz 11. st.

21. V. Kostadinu i materi jego Jelini⁴³

882, As., Ban., Car., Cur., DC, F72, LP, Oh. Sl., ZT, S42; SV; CT, Jt., Pat., Ekl., Bas.; 53, 501, Arx., Os., Sto., Stu.

Hrvatskoglagoljski kalendari imaju na dan 22. maja: *Eleni carice*. Bar. bilježi sv. Timoteja, Polija, Eutihija i druge svece.

3. VI. Mučenicima: Ulijanu

882, Ban., Cur., DC, F72, LP, Sl., ZT; SV; CT, Jt., Pat., Ekl., Bas.; Bar.

Prva riječ je u dativu množine *мученикомъ ѹлиѣнѹ* /mučenicomъ Uliěnu. Sv. Lukijan iz Nikomedije, mučenik zajedno sa ženom i sinovima. Riječ dana u množini ima smisla jer ovaj mučenik nije stradao sam u Konstantinopolju. Cur. njegovo ime bilježi *ΛΥΓΗΝΟΥ/Ljuginu*, LP i ZT kao *ΛΥΚΙΑΝΑ/Lukiana*, Ban. kao *ΛΗΚΗΛΙΑΝΑ/Likilijana*.

⁴⁰ Sv. Jeremija prorok.

⁴¹ Sv. Dujam, biskup Salone i zaštitnik grada Splita; lik sv. Dujma nalazio se na kovanom novcu Hrvoja Vukčića Hrvatinića, a također je naslikan i u njegovu Misalu.

⁴² Sv. Aleksandar rimski, mučenik.

⁴³ Sv. Konstantinu caru i majci njegovoj Heleni/Jeleni.

9. VI. Kirilu Primudromu⁴⁴

DC, Sl.; SV; Jt.; Pv.

U Jeruzalemskom tipikonu ovako: Τοϋ εν αγιοις πατρϋς ημϋν Κυριλλου Αλεξανδρειας, a tako ga biljeűi i DC., dok Sl. samo *űtgo kyrylla*/svetago Kjurila. Sljedeći kalendar i imaju ga na dan 27. juna: AP.882, As., Ban., Bas., CT, Cur., Pat. i Sav. Bar. ga nema ni toga dana, nemaju ga ni hrvatskoglagoljski kalendar i koji slave *Ladislava krala Ugrskago, ispovēdnika*.

11. VI. Apostolu Vrtolomiju⁴⁵

882, As., Ban., Car., Cur., DC, F72, LP, Oh., Sl., ZT, S42; SV; CT, Jt., Pat., Ekl., Bas.; Pv., 501, Arx., KoP., Os., Sto., Stu.

Obiĉno u kalendarima ide zajedno s Barnabom, npr. Βαρφολομεα и Βαρναвы апостолов (S42), jedino Car. ima samo *űtgo aṗla varθολομεῖ*/svetago apostola Vartholomeē, međutim oba hrvatskoglagoljska, Dub. i Bar., imaju samo apostola Barnabu na taj dan.

14. VI. Jelisiju⁴⁶

882, As., Ban., Cur., DC, F72, LP, Sav., Sl., ZT; SV; CT, Jt., Pat., Ekl., Bas.; 53, Pv., 501, Arx., KoP., Os., Sto.; Bar., Rim., Dub.

Ban. i Cur. na ovaj dan biljeűe Iliju i Eliseja, a S42 samo Iliju, SV samo Eliseja, kao i 53 (S(ve)t(a)go proroka Jelisija, praz(nu)je se9 v(ḃ)ű d(ḃ)ṗ).

15. VI. Vidu⁴⁷

882, As., Ban., Car., Cur., DC, F72, LP, ZT; SV; Pv., 501, Arx., Os.; Bar., Rim., K22, Dub. Većina kalendara biljeűi *Vida i Modesta/Mendosta*.

19. VI. Proroku Ezekiju⁴⁸

DC;SV.

Na taj dan ima ga Deĉani-Crkolez apostol (*űtgo ṗrka ηεζεκηηη*/svetago proroka Iezekiilē), kao i u sluĉaju sv. Polihranije. SV navodi joű nekoliko kalendara, među kojima Trnovski iz 1272. (iz slavenskog rukopisa evanđelja) i mjesecoslov iz grĉkog evanđelja Beĉke knjiűnice iz 12. st.

24. VI. Rođenje Ivana Krstitelja

882, As., Ban., Car., Cur., DC, F72, LP, Oh., Sav., ZT, S42; SV; CT, Jt., Pat., Ekl., Bas.; 53, Pv., 501, Arx., KoP., Os., Sto., Stu.; Bar., Rim., K22, Dub.

29. VI. Petru

882, As., Ban., Car., Cur., F72, LP, Oh., Sav., ZT, S42; SV; CT, Jt., Pat., Ekl., Bas.; 53, Pv., 501, Arx., KoP., Os., Sto., Stu.; Bar., Rim., K22, Dub.

Svi osim AP.882 biljeűe ga zajedno s Pavlom, istoĉni kalendar i sljedeći dan imaju Svete apostole. U Bar. se već 28. juna obiljeűava pretpraznik sv. Petra i sv. Pavla.

⁴⁴ Sv. Kiril, patrijarh aleksandrijski.

⁴⁵ Sv. Vartolomej/Bartolomej.

⁴⁶ Sv. Elizej prorok.

⁴⁷ Sv. Vid.

⁴⁸ Sv. Ezekija/ Ezekiel prorok.

30. VI. Pavlu

882; CT, Pat.; Bar, Rim., K22, Dub.

Bar. navodi ovako: *Commemoratio sancti Pauli Apostoli*, tako i hrvatskologoljski kalendar Kopitarove zbirke br. 22 *Vspomenutie svetago Pavla apostola*, Rim. *Vspomenutie svetago Pavla*, a u sličnoj formi na isti dan i u Hrvojevu misalu i II. Novljanskom brevijaru. Sv. Pavao se također spominje u Napuljskom kalendaru, a u 882 „svetoga apostola Pavla i zbor svim apostolima“.

1. VII. Položenje rizi svete B(ogorodi)ce

Nema usporednih primjera.

Istočni kalendari na ovaj dan slave sv. Kuzmu i Damjana, a istočna hagiologija slavi *Položenje časne rize prečiste djeve Bogorodice* 2. jula, dok na taj dan Rim. bilježi: *Svete Bogorodice kada pohodi Elisavetu*, kao i K22 i Dubr. *Pohojenije Gospoje*. U Bar. *Vizitacija*.

6. VII. Tomi

SV navodi, pri dnu popisa za taj dan, Фомы малена u rukopisima Муз. 13. Нан. 2. Вен. Тип. М. 12 в. СОФ. Na ovaj dan se spominju drugi sveci u komparativnim primjerima. Sv. Toma se u Pzb. obilježeva i 6. oktobra.

15. VII. Ćuriku⁴⁹

882, As., Ban., Car., Cur., DC, F72, LP, Oh., Sav., ZT, S42; SV; CT, Jt., Pat., Ekl., Bas.; 501, Arx., KoP., Os., Sto., Stu.; Bar, Rim., K22.

SV bilježi *Kirika i Julity*, K22 *Kviricija i Juliti mčc*.

20. VII. Iliji

882, As., Ban., Car., Cur., F72, LP, Oh., Sav., Str., ZT, S42; SV; CT, Jt., Pat., Ekl., Bas.; 53, Pv., 501, Arx., KoP., Os., Sto., Stu.; Bar, Rim., Dub.

22. VII. Mari(ji) Magđdalini⁵⁰

882, Ban., Cur., DC, F72, LP, ZT; SV; CT, Jt., Pat., Ekl., Bas.; 501, KoP., Os., Sto., Stu.; Bar, Rim., K22, Dub.

23. VII. Oprgli⁵¹

882, DC, F72, LP, ZT; SV; CT, Pat., Bas.; Os.; Bar, Rim., K22, Dub.

SV bilježi *Apolinarija, episkopa ravenskoga*.

25. VII. Jakovu ap(osto)lu

Bar, Rim., K22, Dub.

Bar. bilježi: *Sancti Jacobi Apostoli, fratris beati Joannis Evangelistae, qui prope festum Paschae ab Herode Agrippa decollatus est*. Pravoslavni na taj dan imaju *Uspenije sv. Ane, matere Bogorodice* (usp.: KoP., Sto.), dok katolički sv. Anu imaju sljedeći dan, 26. jula.

49 Sv. Kirik.

50 Sv. Marija Magdalena.

51 Sv. Apolinarije.

27. VII. Паньтели(ji)⁵²

882, As., Ban., Car., Cur., F72, LP, Oh., Sav., Str., ZT, S42; SV; CT, Jt., Pat., Ekl., Bas.; 53, Pv., 501, Arx., KoP., Os., Sto.; Bar., Rim., K22, Dub.

Rim. ga bilježi kao *Pantelëona mućenika*, Dub. i K22 sv. *Pantaleon mućenik.*, KoP. i Sto. sv. *velikomućenika Pantelejmona*.

30. VII. ap(osto)lu Silijanu⁵³

882, F72, LP, ZT; SV; CT, Jt., Pat., Ekl., Bas.; 501.

SV bilježi *Sile, Silijana, Kriskenta, Epenta i Andronika*, F72, LP i ZT *Silu i Andronika*. Svi koji navode apostola Silu (jednog od sedamdesetorice) spominju ga zajedno sa Silvanom. U AP.882 piše *сѣю апѣоу снлж н снлоуана*/svetuju apostolu Silo i Siluana i AP.501 *сѣых апѣль снлѣ н снлоуана*/svętyh apostolų Sily i Silujana. *Vidęnije oca Siluana* na dan 20. jula ima rukopis NBS Ms 479 (450), f. 11a.

2. VIII. Stipanu⁵⁴

882, Ban., Car., Cur., F72, LP, Oh., Str., ZT; SV; CT, Jt., Pat., Ekl., Bas.; Pv., 501, Arx., KoP., Sto., Stu.; Bar., Rim., K22, Dub.

Oba hrvatskoglagoljska kalendara na taj dan navode: *Stipana Pape, mućenika*, Dub. sv. *Stjepan, Papa*, što odgovara Bar. bilješci: *Romae in coemeterio Callisti natalis sancti Stephani Papae et martyris, qui in persecutione Valeriani, dum Missae sacrum perageret, supervenientibus militibus ante altare intrepidus et immobilis coepta mysteria perficiens, in sede sua decollatus est*. U Hrvojevu misalu sv. Stjepan se obilježava dan kasnije. SV piše: *Prenesenije mošti Sv. prvomućenika i arhidijakona Stefana iz Jerusalima u Carigrad oko 428.*, kao i CT, KoP., Sto. i ostali istoćni rukopisi, ali Bar. bilježi događaj 3. augusta: *Hierosolymis Inventio corporis beatissimi Stephani Protomartyris, et sanctorum*. Dub. i oba hrvatskoglagoljska kalendara za 3. august navode: *Obrętenie Stipana prvago mč.* Ne možemo biti sigurni kojeg sveca (sv. Stjepan Prvomučenic ili sv. Stjepan, Papa i mućenik) se slavilo na taj dan u Pzb., kao ni u slućaju sv. Jakova, koji se u nekim rukopisima spominje kao sv. Jakov Zebedejev ili Alfejev, ćak i u okrilju kalendara Istoćne Crkve. U svakom slućaju sv. Stjepan se podudara s usporednim primjerima.

6. VIII. Priobraženje Gospodnje

882, As., Ban., Car., Cur., F72, LP, Oh., Sav., Str., ZT, S42; SV; CT, Jt., Pat., Ekl., Bas.; Pv., 501, Arx., KoP., Os., Sto., Stu.; Bar.

Umjesto *Preobraženja* oba hrvatskoglagoljska kalendara imaju: *Šiksta Papi, mč; Felicisima i Agapita mč.* Dok Dub. Preobraženje slavi dan ranije, 5. augusta, Rim. i K22 na dan 5. augusta bilježe *Svete Marije, Bogorodice ot snega*. II. Novljanski brevijar bilježi *Preobraženie G (ospodъ)ne dx i Šiksta pp mč.*

9. VIII. Matiju izabranomu

882, Ban., Car., F72; SV; CT, Jt., Ekl., Bas.; 501, Stu.

SV bilježi: *Sv. aP. Mat-, † u Jerusalimu*. Ostali pišu *Apostol Matej evanđelist*. AP.882 *сѣго апѣла маѣа иеже прнчѣтенъ быѣ аѣ апѣлмъ въ нюдѣ мѣсто*/svetago apostola Mathea ježe prićtenъ bystъ 11 apostolomъ въ Ijudy męsto. Matej apostol, koji je pribrojan

52 Sv. Pantelejmon/Pantaleon.

53 Sv. Silijan/Sila.

54 Sv. Stefan/Stjepan.

jedanaestorici, umjesto Jude, što je podudarno s ovim svecem u Pzb. Sv. Matej, apostol i evanđelist slavi se u istočnim kalendarima i 16. novembra.

14. VIII. Proroku Miheju

882, Ban., Cur, F72; Jt., Pat.; 501, Stu.

Proroka Miheja Bas. ima na dan 5. januara Μνήμη τοῦ ἁ γίου προφήτου Μιχαίου, kao i LP i ZT.

15. VIII. Pristavljenje Svete B(ogorodi)ce

882, As., Ban., Car., Cur, F72, Sav., Str., S42; SV; CT, Jt., Pat., Ekl., Bas.; Pv., 501, Arx., KoP., Os., Sto., Stu.; Bar., Rim., K22, Dub.

Tako bilježe i oba hrvatskologoljska kalendara: *Prêstavljenje Bogorodice*, dok u Dub. piše *Uzašastje S(ve)te Gos̄pode*, a SV, KoP., Sto. *Uspenije Presvete Bogorodice, Vladičice naše*, kao npr. Bas. Ἡ κοίμησις τῆς ὑπερενδόξου Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου.

22. VIII. Ar̄niju⁵⁵

Rim., K22.

Rim. bilježi na taj dan *Timoteja i Jarnêja m̄ck*, K22 *Jarnija i Timotêja*. Istočni kalendar na taj dan slave sv. Agatonika, mučenika. U AP.882 navodi se *Lukijana, Agatonika i Timoteja*, a u Bar. se spominje samo Timotej mučenik.

29. VIII. Usičenje glave Ivan̄ Krstitel̄

882, As., Ban., Car., Cur., Sav., Str., S42; SV; CT, Jt., Pat., Ekl., Bas.; Pv., 501, Arx., KoP., Os., Sto., Stu.; Bar., Rim., K22, Dub.

Pregledom svih korespondencija s drugim kalendarima možemo ustanoviti sljedeće: najveći broj posvećenih dana je podudaran sa starim menologijima/mjesecoslovima istočne tradicije, što se može uočiti na primjerima 8. IX. (Rođenje sv. Bogorodice), 26. IX. (sv. Ivanu Bogoslovu), 30. IX. (sv. Gruguru/Armenskom), 1. X. (sv. Ananiji), 6. X. (sv. Tomi), 9. X. (apostolu Jakovu/bratu Božjem), 18. X. (sv. Luki), 26. X. (sv. Dimitriju), 29. X. (sv. Petru), 8. XI. (Mihovilu), 14. XI. (sv. Filipu), 17. XI. (sv. Grguru/Čudotvoru), 26. XI. (Jurjevoj službi), 30. XI. (sv. Andriji), 4. XII. (sv. Barbari), 5. XII. (sv. Savi/opatu), 6. XII. (sv. Nikoli), 25. XII. (Rođenju Kristovu), 26. XII. (Bogorodici), 27. XII. (Prvom mučeniku Stjepanu), 1. I. (sv. Baziliju), 6. I. (Bogojavljenju), 7. I. (sv. Ivanu Krstitelju), 16. I. (Uži Petrovoj), 14. II. (sv. Ćirilu), 9. III. (Svetim mučenicima), 25. III. (Navještenju), 23. IV. (sv. Jurju), 30. IV. (sv. Jakovu/Zebedejevu/bratu Božjem), 1. V. (sv. Jeremiji), 13. V. (sv. Aleksandru), 21. V. (sv. Konstantinu i Jeleni), 3. VI. (sv. Lukijanu mučeniku), 11. VI. (sv. Bartolomeju), 14. VI. (sv. Elizeju), 15. VI. (sv. Vidu), 24. VI. (Rođenju sv. Ivana Krstitelja), 29. VI. (sv. Petru), 15. VII.

⁵⁵ Sv. Arnije/Jarnije.

(sv. Kiriku), 20. VII. (sv. Iliji), 22. VII. (sv. Mariji Magdaleni), 27. VII. (sv. Panteleonu), 30. VII. (Apostolu Silijanu), 2. VIII. (sv. Stjepanu), 6. VIII. (Preobraženju), 14. VIII. (sv. Miheju), 15. VIII. (Predstavljenju sv. Bogorodice) i 29. VIII. (Glavosjeku sv. Ivana Krstitelja). Dani koji se obilježavaju u kalendarima Istočne i Zapadne Crkve u većini komparativnih rukopisa su ovi: 8. IX. (Rođenje sv. Bogorodice), 18. X. (sv. Luka), 26. X. (sv. Dimitrije), 30. XI. (sv. Andrija), 4. XII. (sv. Barbara), 5. XII. (sv. Sava/opat), 6. XII. (sv. Nikola), 25. XII. (Rođenje Kristovo), 9. III. (Sveti mučenici), 25. III. (Navještenje), 23. IV. (sv. Juraj), 14. VI. (sv. Elizej), 15. VI. (sv. Vid),⁵⁶ 24. VI. (Rođenje sv. Ivana Krstitelja), 29. VI. (sv. Petar), 15. VII. (sv. Kirik), 20. VII. (sv. Ilija), 22. VII. (sv. Marija Magdalena), 23. VII. (sv. Apolinarije), 27. VII. (sv. Panteleon), 2. VIII. (sv. Stjepan), 15. VIII. (Predstavljanje sv. Bogorodice) i 29. VIII. (Glavosjek sv. Ivana Krstitelja).

Za zapadne kalendare se više vezuju datumi: 21. IX. (sv. Matej), 27. IX. (sv. Kuzma i Damjan), 29. IX. (Mihovil), 11. XI. (sv. Martin), 12. III. (sv. Grgur/Papa), 21. III. (sv. Benedikt), 8. V. (sv. Dujam),⁵⁷ 30. VI. (sv. Pavao), 25. VII. (sv. Jakov/Zebedejev) i 22. VIII. (sv. Arnije).

Prisutnost svetaca koji su se više štovali na Zapadu evidentirano je u istočnim kalendarima u više primjera. Prepisivačkom djelatnošću tako su odabrani sveci bili prisutni u rukopisima istočnoga kruga. Stvar se događala i u obratnom smjeru, sveci koji se časte na određeni dan u istočnim kalendarima, također se javljaju u određenom broju kalendara zapada (npr. u Baronovu martirologiju). Međutim, u našem Kalendaru javljaju se sv. Dujam i sv. Arnije za koje do sada nismo našli odgovarajuće primjere u istočnoj tradiciji, pa bi se u tom smjeru trebalo dalje istraživati.

Arkandeo Mihovil slavi se i po istočnoj i zapadnoj tradiciji (29. IX., 8. XI.), a navodi se ukupno pet starozavjetnih proroka, za svakoga od njih nalaze se usporedni primjeri u drugim kalendarima (1. V. Jeremija/svetkuje se na istoku; 14. VI. Elizej/na istoku i zapadu; 19. VI. Ezekiel/samo u DC i SV; 20. VII. Ilija/na Istoku i Zapadu, te jedan od malih proroka Mihej 14. VIII. kojega pronalazimo u istočnim kalendarima). Od apostola nedostaju sv. Šimun Kanaanac i sv. Juda Tadej, a jasno je da ni svi starozavjetni proroci nisu uvršteni u ovaj

⁵⁶ Poznato je da se ovaj svetac slavi u obje crkve, postavlja se pitanje gdje i u kojim kalendarima je više zastupljen. Koliko se moglo vidjeti iz ovog istraživanja, jednako je važan i za Istok i Zapad, a potrebno je istražiti najstarije kalendare.

⁵⁷ Premda se bilježi dan kasnije.

Kalendar. Četvorica evanđelista imaju dane na koje se slave (21. IX., 26. IX., 18. X., 26. IV.). Bogorodica se štuje na četiri dana (8. IX., 26. XII., 1. VII., 15. VIII.), a od značajnih praznika imamo Navještenje (25. III.), Rođenje Kristovo (25. XII.), Epifaniju/Bogojavljenje (5/6. I.), Uznesenje (2. II.), Podizanje časnoga križa (12. IX.) i Preobraženje (6. VIII.). Sporan je datum Uznesenja (2. II.), iako su nađene usporednice u svega dva rukopisa (882 i Pat.). Dva su datuma vezana uz štovanje sv. Jurja (23. IV. i 26. XI.), tri za sv. Ivana Krstitelja (7. I., 24. VI., 29. VIII.) i sv. Petra (29. VI., 29. X., 16. I.), dva za sv. Stjepana (27. XII. i 2. VIII.), te dva, vjerojatno pogreškom posvećena sv. Panteleonu (27. VII. i 25. IV.) i sv. Tomi (6. X. i 6. VII.), također s jednim danom za koji ne nalazimo poveznice.

Da bi strukturalna slika bila jasnija, izdvojit će se datumi koji imaju vrlo malo korespondencija. Nećemo uzimati u obzir one dane koji su vjerojatno istaknuti pogreškom pisara (9. IX. sv. Jakov umjesto Joakim?, 16. XI. apostol Jakov, 24. XII. sv. Ignjacije, 25. IV. Panteleon, 6. VII. Toma), kao i one za koje usporednih primjera nema na taj, ali se najčešće pronalaze na dan prije ili poslije u velikom broju kalendara (26. IV. Marko, 1. VII. *Položenije rizi*, 12. IX. *Važviždenie časnoga krsta*).⁵⁸ Primjeri koji su naročito važni i zanimljivi su ovi: 19. VI. (Ezekiel), usporednice se nalaze samo u DC i SV, zatim 24. IV. (Polihranija), čije se ime na ovaj dan otkriva samo u DC; 9. VI. Kirilu Premudrom – u DC, Jt., Sl. i SV; 22. VIII. Arniju/Jarniju – na taj dan se ovaj svetac bilježi samo u Rim. i K22 (kao i u slučaju sv. Dujma, s tim da se sv. Dujam slavi na taj dan i u Hrvojevu misalu i II. Novljanskom brevijaru), što svjedoči i o vezi kalendara Pzb. s hrvatskoglagoljskim kalendarima.⁵⁹ Na tome tragu bi se trebale dalje istražiti veze između navedenih rukopisa (Dečani-Crkolez apostol, bugarski rukopis iz 13. stoljeća; Kodeks Kopitarove zbirke br. 22, hrvatskoglagoljski, 15.

⁵⁸ Pogreške koje su pravili skriptori prilikom prepisivanja s predložaka evidentne su u velikom broju rukopisa. U Hvalovu zborniku, primjerice, Hval je pogreškom prije Ivanova evanđelja ispisao glave Lukina. Stoga se i u ovakvim analizama mogu pretpostaviti pisarske pogreške ponavljanjem nekog imena i sl.

⁵⁹ O hrvatskoglagoljskim kalendarima i glagoljskim kodeksima vidi: Marija Agnezija PANTELIĆ. „Kulturnopovijesni sastav glagoljskih sanktorala i kalendara od 13. do 15. stoljeća“, *Senjski glagoljaški krug 1248.-1508.*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Zagrebu 1994., Milan Moguš (ur.), (Zagreb: HAZU, 1998.), 139-153.; Marija Agnezija PANTELIĆ, „Povijesna podloga iluminacije Hrvojeva misala“, *Slovo* 20 (1970.), 39-96.; Anica NAZOR, „Hrvatski ćirilični molitvenik iz 1512. godine“, *Filologija* 62 (2014.), 17-31.

st.; Prvi štampani hrvatskoglagoljski misal 1483.), jer se temeljem ovakvih rijetkih podudarnih primjera mogu odrediti grupe srodnih rukopisa i eventualno matrice na osnovi kojih su se rukopisi dalje prepisivali. Linije kontinuiteta koje bi se trebale uspostaviti uključivale bi i Konstantinopoljski tipik (grčki, posljednja četvrtina 9. st. - prva četvrtina 10. st.) i Apostol 882 (zapadnobugarski rukopis, 13. st.)⁶⁰, kao i njima srodne kalendare.

Analiza usporedbi otvorila je niz pitanja u vezi s arhetipom/matricom za ovaj Kalendar. Da li je on postojao u ovakvu ili sličnu obliku, koje su i da li su provedene naknadne intervencije u njegovoj strukturi te je li moguće da se zbog posebnih vjerskih prilika na ovom prostoru jedan ovakav rukopis svojim kalendarom pokušava „približiti“ pučanstvu različitih konfesija, ako uzmemo u obzir namjenu Pzb.? Kao što se na početku već sugeriralo, prisutnost samo jednog sveca, koji je jako rijedak u kalendarima, može pobliže odrediti veze između onih koji ga imaju i na taj način rukopis svrstati u jednu „porodicu“. Tim problemima određivanja „srodstva“ na osnovi kalendara i drugih bliskih rukopisa, bavila se, između ostalih, i Cynthia M. Vakareliyska objavljujući rezultate u nekoliko članaka.⁶¹ Ova autorica ističe kako se posredstvom starih italogrčkih kalendara, u kojima su „ravnopravno“ stajali i zapadni i istočni sveci, njihovim prepisivanjem takvi utjecaji prenošeni u staroslavenske rukopise. Naročito izdvaja pojedine zapadne svece prisutne u istočnim menologijima (sinaksarima, mjesecoslovima...), koje je na temelju komparativnih analiza uspjela povezati u određene grupe. U tom smislu naš bi se kalendar dao sagledati i nadalje istražiti sustavno s kojim je to rukopisima još u vezi kako bi se odredili putovi prepisivanja i međusobnih utjecaja. Sličnim istraživanjima bavila se i Iskra Hristova-Shomova ispitujući neujednačenost kalendara, kao i prisutnost zapadnih svetaca u njima.

⁶⁰ Matiji izabranom na 9.VIII.–jedino se tako navodi u 882, u drugim rukopisima kao sv. Matej apostol i evanđelist. To bi također trebali biti mali putokazi u daljnjem istraživanju.

⁶¹ Cynthia M. VAKARELIYSKA, „Relationships between the Greek Prologue of 1295 and nine South and East Slavic calendars“, *Vis et sapientia: Studia in honorem Anisavae Miltenovae. Novi izvori, interpretaciji i podxodi v medievistikata (Strength and Wisdom, Studies in Honor of Anisova Miltenova New sources, interpretations and approaches in medieval studies)*, Bojan Penev (ur.), (Sofia: Academic Publishing House, 2017.), 350-394.; Cynthia M. VAKARELIYSKA, „The distinguishing features of the calendar in the Codex Suprasliensis“, *Suprasljski sbornik, Strabŭlgarski pametnik ot X vek / Rediscovery: Bulgarian Codex Suprasliensis of 10th century*, A. Miltenova (ur.), (Sofia: BAN, 2012.), 51-74.

Ona problematizira i pitanje arhetipa (prvih bogoslužbenih knjiga Ćirila i Metoda poredanih po kalendarskim danima) redaktiranim u različito vrijeme i na različitim mjestima koji su se prepisivanjem i s vremenom na vrlo šarolik način proširili cijelim Bizantom.⁶² O djelovanju Konstantina Ćirila i Metoda, razvitku i vrstama bogoslužnih knjiga i liturgijskog obreda autor Kristijan Kuhar navodi: „Prijevise ukazuju na liturgijsku raznolikost prevedenih liturgijskih sadržaja. Liturgijska pripadnost, tj. pripadnost grčkom/bizantskomu ili latinskom/rimskom obredu na prostoru srednje Europe u vremenu ćirilometodske misije bila je posljedica crkveno-povijesnih gibanja onoga vremena. U vremenu ćirilometodske misije pripadnost obredu značila je i političku pripadnost, premda liturgija nije bila opterećena razlikovanjima, već je dopuštala miješanja raznih liturgijskih tradicija.⁶³ Analizom kalendara općenito, uočiti ćemo dvije smjernice: prvu, koja je određena prepisivanjem starijih rukopisa koji su služili kao predložak, i drugu, koja podrazumijeva štovanje lokalnih svetaca, tj. tradicije tog podneblja. U slučaju 8. maja, kada se obilježava dan sv. Dujma, da li se onda prisutnost ovog sveca treba odrediti nekim ranijim predloškom ili jednostavno njegovim štovanjem? Ili, pak, da li možemo opet razmatrati i treću opciju da je osoba koja je ispisivala ovaj rukopis, željela „udovoljiti“ svojim klijentima pa iz tog razloga ubacuje u neki stariji predložak, koji je tradiran, i nova imena svetaca? Vrlo je teško odgovoriti na to pitanje. Pri svakom promišljanju treba uzeti u obzir da je sv. Dujam zaštitnik grada Splita, a da je poznato iz historijskih izvora kakve su veze bile uspostavljane i održavane s tim gradom, dovoljno je spomenuti velikog bosanskog vojvodu Hrvoja Vukčića Hrvatinića.

Komparacijom kalendara Knjige apokrifa i drugih tekstova (NBS, Rc. 53), nastalom također na ovome tlu, s Pzb. ustanovili smo kako nemaju puno dodirnih točaka. Naime, ovaj Kalendar vezuje se uz liturgijske kalendare Pravoslavne Crkve, s nekim iznimkama u

⁶² Usp.: Iskra HRISTOVA-SHOMOVA, „Juxtaposing Old Slavonic Apostolos Manuscripts“, *IN HONOREM Cătălina Velculescu • LA ANIVERSARA* (Bucuresti: Paidea, 2011.), 176.; Iskra HRISTOVA-SHOMOVA, „Календарът на Остромировото евангелие като свидетелство за историята, а на славянските богослужбени книги / The Calendar of the Ostromir Gospel as Evidence of the History of the Slavonic Liturgical Books“, *Словяне 2. International Journal of the History of the Slavonic Liturgical Books*, Словяне 2. International Journal of the History of the Slavonic Liturgical Books, sv. 1/2 (2012.), 55-56. Dostupno i na: http://www.slovene.ru/2012_2_Hristova-Shomova.pdf (02.12.2017.).

⁶³ Kristijan KUHAR, „Slavenski liturgijski izvori od IX. do XIII. stoljeća“, *Diacovensia: teološki prilozi*, sv. 22/3 (2014.), 366.

datumima, tako da su im zajednički praznici i sveci jednaki kao i u većini drugih kalendara istočne tradicije.

2. Komparativna analiza s odabranim domaćim izvorima

Usporedbom s kalendarima drugih srednjovjekovnih rukopisa došli smo, dakle, do određenih zaključaka koji, u okvirnom smislu, upućuju na vezu s kalendarima Istočne i Zapadne Crkve, ali usprkos tome, ovaj kalendar ne možemo detektirati kao takav jer je zapravo i specifičan. U tom smislu bi se trebalo istaknuti iluminirane rukopise srednjovjekovne Bosne kao vrlo srodan primjer. U njima su zapravo sintetizirani utjecaji i zapadne ikonografije/stila, ali s posebnim doprinosom u odabiru tema, interpretaciji i kreaciji shodno vjerskom, umjetničkom i kulturološkom ambijentu. Da bi analiza bila potpunija, sada ćemo usporediti naš Kalendar s domaćim izvorima koji su najrelevantniji u procjeni i ocjeni ovakva usamljenog primjera kasnosrednjovjekovnog Kalendara nastalog unutar vrlo složenog vjerskog diskurza. Trebalo bi konzultirati sve izvore koji bi pomogli osvijetliti ovaj zadatak. Najprije ćemo istaći veze s diplomatskom građom i testamentom gosta Radina.

2.1. Diplomatička građa

Običaj datiranja povelja spomenom imena sveca pronalazimo u nekoliko primjera: od Kulinove povelje pisane na *Usěčenije glave Iovana krъstitela* (u Kalendaru 29. augusta, kao i u povelji 29. augusta 1189.), praznični dan koji je datiran u povelji bana Stjepana Kotromanića od 15. augusta 1332. na dan svete Marije (.єї. авг уста мѣца .єї. дань на свѣе марѣе/avgusta mēseca 15. danъ na Svete Marēe) također se pronalazi u Kalendaru kao Pristavljenje Svete B(ogorodi)ce.⁶⁴ Sveti dani iz povelja kneza Pavla Radinovića od 25. marta 1397. i vojvode Radosava Pavlovića, također 25. marta 1439. na dan Navještenja, jednaki su datumu ovog praznika u našem Kalendaru. U povelji vlastelina Ivaniša Pavlovića pisanoj 1442. navodi se *ljetu mca sektemvrija 29. dънь u subotu, na dan svetogo Mihoila*, što je također slučaj i u Pzb. (29. IX. – Mihoilu). Vrlo je značajan izvor iz povelje Radiča Sankovića pisane 15. aprila 1391. gdje na dva mjesta

⁶⁴ Tako bilježe i oba hrvatskoglagoljska kalendara: *Prěstavljenje Bogorodice*, u Dub. *Uzašastje S(ve)te Gosъrode*, a u SV, Kor. i Stoj. *Uspenije Presvete Bogorodice*.

nalazimo imena sv. Jurja i arkandela Mihaela, a ona se spominju i kao krsna imena. Sv. Grgur, iako još nije sasvim sigurno o kojem je točno svecu riječ (u Kalendaru se bilježe: 17. XI. Grguru Čudotvoru, 30. IX. Grguru /Armenski?/ i 12. III. Grguru /Papi?), intitularno se javlja kao svetac zaštitnik Bosne u dokumentima bana Stjepana Kotromanića i Tvrtka (Stjepan Kotromanić 1323. 1326. i 1331., ban Tvrtko 1353. i 1366.), ali i na reversu kovanog novca kralja Tvrtka II.

Na osnovi tih točno datiranih dokumenata i svetaca koji su se štovali u srednjovjekovnoj Bosni uočavamo podudarnosti u obilježavanju pojedinih dana s Kalendarom iz Parme. Drugi sveci ili praznici se također spominju u našoj diplomatskoj građi, no zbog odsutnosti točnih datuma i nerijetko uobičajene kasnosrednjovjekovne formule, tj. prakse da se u sadržaju dokumenta poziva na sveto evanđelje i svece, nismo se htjeli duže zadržavati na njima (Sveta Bogorodica, Sveta Trojica, 12 apostola, 4 evanđelista, 70 izabranih, Časni krst, Svi Sveti, sv. Vlaho, sv. Sava, sv. Franjo, 318 svetih otaca u Niceji, anđelima i arkandelima, svetim i sveticama Božjim itd.).

2.2. Testament gosta Radina

Usporedbom svetaca i praznika koje spominje gost Radin, visoki dužnosnik Crkve bosanske u svojem testamentu napisanom 5. januara 1466., utvrđeno je kako se svi, izuzev Uskrsa (koji nema točan datum obilježavanja) i Svih svetih, nalaze i kalendaru Pzb. Radin navodi sljedeće: Rođenje Kristovo, Navještenje, sv. Jurja (Georgija), Uznesenje, sv. Petra, sv. Pavla, sv. Stjepana Prvomučenika, sv. Mihaela arkandela i sv. Djevu Mariju. Donosimo i dio teksta gosta Radina: „...svaki blagdan (veliki dan) i svetu nedjelju i sveti petak klečeći koljenom na zemlji govoriti svetu molitvu Božiju da bi nas izbavio Gospodin Bog od grijeha naših i pomilovao na Strašnome Sudu u vijeke vjekova; [...] na velike blagdane, u svetu nedjelju i u sveti petak i navlastito na dan svetoga rođenja Hristova i na sveto Navještenje i na sveto Uskrsenje Gospodnje i na dan svetoga Georgija, mojega krsnog imena, i na dan svetoga Uznesenja Gospodnjega, i na dan svetoga Petra i na dan svetoga Pavla, i na dan svetoga Stjepana Prvomučenika, i na dan svetoga Mihaela arhandela, na dan svete Djeve Marije, na dan Svih svetih;...“⁶⁵ Simptomatično je navođenje sv. Petra i sv. Pavla na dva

⁶⁵ Usp.: Ćiro TRUHELKA, „Testament gosta Radina Prilog patarenskom pitanju“, Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini XXIII/3 (1911.), 373.; Emir

različita dana, što odgovara našem kalendaru (29. i 30. juna), zatim svakog blagdana koji treba obilježiti, svete nedjelje i svetoga petka, kao i svih praznika i svetaca koji se nabrajaju dalje u tekstu. Gost Radin spominje i Svetu Trojicu nerazdjeljivu, a ima i krsno ime sv. Georgija, koje se već jedanput spominjalo u povelji Radića Sankovića. Marginalni zapis Hvalova zbornika

2.3. Marginalni zapis Hvalova zbornika

U analizu Kalendara iz Parme uvrstit ćemo marginalni zapis Hvalova zbornika (Ms. 3575 B, 1404., Univerzitetska knjižnica u Bologni) na f. 284v u kojem su ispisana, tj. izdvojena, pojedina imena iz Starog i Novog zavjeta. Iako nemamo datuma kao u kalendarima, niti možemo znati koja se namjera krije u njihovu izdvajanju, ta imena su ipak važna jer su posebno dopisana Hvalovom⁶⁶ rukom. Naime, Hval je uz tekst Poslanice Hebrejima (Heb 11: 32-35) napisao dvadeset imena počevši od proroka Abrahama i zaključivši sa sv. Ivanom Krstiteljem (slika 3.). Riječ je uglavnom o starozavjetnim prorocima, a vidjet ćemo kako se neka od imena i ponavljaju. Koja je to imena izdvojio krstjanin Hval, skriptor ovog kodeksa i pripadnik Crkve bosanske, a vezano uz tekst Poslanice Hebrejima u kojem se navode primjeri vjere starozavjetnih ličnosti?⁶⁷ Napisana su ovakvim slijedom, odozgo prema dolje: **Avram| Mojsij| Danil | 3. otroka| Ilija| Ezekija| Sumatěj| Nitani| Makaviji s materiju| Elisij| i Sampson| Jeremija| Josip| Stipan| Isaija| Sampson| Isus| Ilija| Jelisij| Jovan Krstitelj.**

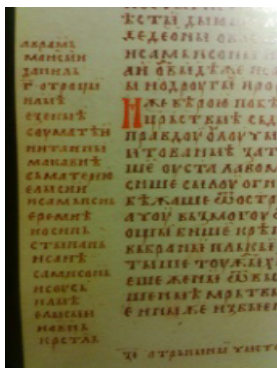
U tekstu se usporedo spominju imena Abrahama, Josipa, Mojsija i Samsona, dok se neka od navedenih prepoznaju po stvarima koje se odnose na njih (npr. Jošua „Vjerom padoše zidovi jerihonski...“

O. FILIPOVIĆ, Bosansko kraljevstvo Historija srednjovjekovne bosanske države (Sarajevo: Mladinska knjiga, 2017.), 562-3.

66 Postavljamo si i pitanje: Da li je Hval ovu marginalnu bilješku dopisao zbog svojih vjerskih uvjerenja ili putem prepisivanja nekog starijeg predloška?

67 Da bi se shvatilo kako Hval ne prati tekst doslovno izdvajajući imena iz njega i ispisujući ih na margini, potrebno je pročitati Poslanicu. Usp.: <http://biblija.biblija-govori.hr/glava.php?prijevod=sve&knjiga=Hebrejima&glava=11> (pristupljeno 02.11.2017.). U analizi se koriste sljedeći prijevodi Svetog pisma: *BIBLIJA*, Bonaventura DUDA– Jerko FUČAK (ur.), (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 32016.); Bonaventura DUDA– Jerko FUČAK (prev.), *Novi Zavjet i psalmi* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 172002.).

Danijel „...zatvoriše usta lavovima.“, Stjepan „...Bili su kamenovani...“).⁶⁸

Slika 3. Marginalni zapis u Hvalovu zborniku

Avram, odnosno Abraham se razložno stavlja na početak kao prvi patrijarh, njemu Jahve daje obećanje o potomstvu (Post 15:5) i nasljeđu njegova potomstva (Post 15:18-21), sklapa s njim zavjet vječni, u vidu obrezanja i obećanja kako će mu Soraja/Sara, nerotkinja, roditi sina Isaka s kojim će također sklopiti savez (Post 17:14-19). Iza Abrahama je Mojsije koji prima objave i izvodi izraelski narod iz egipatskog ropstva (Izl 3:1-14), ploče Zakona (Izl 20:1-17, Pnz 5:1-22) i Kovčeg saveza (Izl 25:1-40). Mojsijev se život vrlo često uspoređuje s Kristovim. Abrahamova i Mojsijeva djela se ukratko spominju u Poslanici uz zapis. Hval potom stavlja velikog proroka Danijela, a ispod njega posebno ističe priču o tri mladića (3. otroka) u užarenoj peći. Zahvaljajući njihovoj vjeri u Jahvu i odbijanju da se poklone velikom zlatnom kipu kralja Nabukodonozora II., bili su bačeni u užarenu peć, a potom i čudesno izbačeni posredstvom Božjeg anđela (Dn 3:12-

⁶⁸ Pri ovim opservacijama marginalnog zapisa u Hvalovu zborniku ne smijemo zaboraviti i kako se u njegovu sadržaju nalaze Psalmi Davidovi, nekanonski psalam o Davidu i Golijatu s podnaslovom „Pjesan Davidova kromi cisla egda edin bra se s Golijtom“ (Ps 151) i skup biblijskih pjesama iz Starog i Novog zavjeta za koje se ističe kako pripadaju tradiciji Istočne Crkve, kao i predložak/šci Psaltira Hvalova zbornika (Catherine Mary MACROBERT – Lejla NAKAŠ, „Bosanski psaltir iz zbornika Hvala krstjanina“, *Forum Bosnae* 60/12 (2012.). To su: „Pjesmi Mojsijevoj v ishodi sinov Izdravilev“ f. 354r (Izl 15:1-19) „Pjesma Mojsijeva o četiri zakona“ (f. 354v, Deut 32:1-43), „Pjesma 3. Molitva Ananije“ (f. 356r, 1 Sam 2:1-10), „Pjesma 4. proroka Abakuma“ (l. 356v, Habak 3:2-19)), „Pjesma 5. Isaije proroka“ (Iz 26:9-19), „Pjesma 6. Jone proroka“ (f. 357r, Jon 2:3-10), „Pjesma 7. Tri mladića Ananie, Azarje i Misaila“ (f. 357v, Dan 3:26-56), „Pjesma 8. Tri mladića“ (Dan 3:57-90) i „Pjesma 9. svete Bogorodice“ (f. 358v Lk 1:46-55, 68) koja se prekida.

25).⁶⁹ Danijelova su proročanstva ključna za razumijevanje Svetog pisma, posebno se ističe njegova sposobnost tumačenja snova, njegova proročanstva koja se odnose i na bližu (Dn 5:21) i daljnju budućnost, odnosno dolazak Krista, Mihaela i kraljevstva vječnog (Dn 2:44; 7:1-28; 7:13, 14; Dn 12:1-13). Iza trojice mladića u užarenoj peći je Ilija, prvi koji je „Podignut u vihoru ognja, u kolima s plamenim konjima“. Njegovo ime je dva puta zapisano u ovoj marginalnoj bilješci, na ovom mjestu i između Jošue i Elizeja. Ilija se ističe kao jedini pravi Božji prorok naspram 450 Baalovih, važna je i njegova borba protiv idolopoklonstva, uskrsnuće dječaka i čuda s brašnom i uljem, što se povezuje sa životom Krista (1 Kraljevima 17:19-23). U kalendaru Pzb. Ilija se slavi 20. VII. Ezekiel je također veliki prorok koji ima svoje mjesto u Kalendaru na dan 19. VI., a njegovo se ime nalazi odmah ispod Ilijina. Taj prorok djeluje u vrijeme babilonskog ropstva, osuđuje svoj nevjerni narod koji zaboravlja Jahvu i proriče razorenje Jeruzalema, proriče hiljadugodišnje kraljevstvo i novo doba (Ez 36:24-38), kao i da će im sluga Jahvin David biti jedini kralj i pastir do vijeka (Ez 37:24-27). U knjizi proroka Ezekielova važna je i vizija kerubina ispod Jahvine slave, koja se povezuje s Otkrivenjem i simbolima evanđelista (Ez 1:1-28). Uz to, značajno je spomenuti i prizor Jahvina oživljavanja mrtvacu u dolini punoj suhih kostiju (Ez 37:1-14). Potpuno neočekivano u ovom popisu javljaju se dva imena iz Novog zavjeta, Sumatej (Matej?), premda nismo sigurni da je to njegovo ime jer je napisano s prefiksom, iako se veoma logično veže sadržajem svojega evanđelja s prethodnim i sljedećim imenom na popisu, a tu je i ime Stjepana, četrnaesto po redu, jasno čitljivo. Ako se ovdje zaista radi o sv. Mateju, apostolu i evanđelistu, onda bi se trebalo istaknuti rodoslovlje na samom početku Matejeva evanđelja koje potvrđuje vezu Davida i Krista, a također i riječi Izaije 7:14 o dolasku Krista (Matej 3:3). Nadalje, u poglavlju Mt 8 nailazimo na retke u kojima se spominju starozavjetni proroci.

Ezekielova vizija o tetramorfu može se opet shvatiti na ovom mjestu kao nešto što se razložno vezuje uz četveroevanđelje, tj.

⁶⁹ Na dan 17. XII. u Ostromirovu evanđelju se 3. otroka slave kao praznični, a taj praznik je zabilježen i u nekolicini drugih staroslavenskih rukopisa. Usp.: Iskra HRISTOVA-SHOMOVA, „Календарът на Остромировото евангелие като свидетелство за историят, а на славянските богослужбени книги / The Calendar of the Ostromir Gospel as Evidence of the History of the Slavonic Liturgical Books“, 50. U Asemanovu evanđelju također pronalazimo ovaj praznični dan 17. XII. na f. 129v: „svetih 3-ju otrok, Ananije, Azarije, Misaila i Danila proroka“.

četvoricu evanđelista. Sadržaj Hvalova zbornika to potvrđuje, iako se radi o apokrifu Pseudoatanasija, taj kratki tekst je ispisan neposredno iza Ivanova evanđelja i početka Apokalipse. U njemu se sadržajno nalazi upravo ono što se odnosi na Ezekielovu viziju (sv. Matej – krilati čovjek, anđeo; sv. Luka – krilati vol; sv. Marko – krilati lav i sv. Ivan – orao). Prorok Natan, koji djeluje u vrijeme Davida i Solomona, ime je ispisano ispod Mateja (?). Natan se zalaže za pravu, Kristovu lozu i njezino održavanje u smislu objavljivanja kazne Davidu za preljub i ubojstvo, a potom i pomaganje njegovu sinu Solomonu, rođenom upravo iz te veze, da dođe na prijestolje (a ne njegov brat).

Čini se da Hval nije tako nasumično birao imena u ovom marginalnom zapisu, među njima možemo pronaći značenjsku vezu, kao i vezu s tekstem Poslanice.

Ispod proroka Natana je vrlo zanimljiv odabir autora: Sedam Makabejaca s materom. Mučenici koji su stradali zbog čvrste vjere (odbijali su jesti svinjetinu jer se to kosilo s njihovom odanošću Jahvi), jedan po jedan, a na kraju i njihova majka, za vrijeme Antioha IV. Epifana iz dinastije Seleukovića, opisuju se u Drugoj knjizi o Makabejcima koja je deuterokanonska.⁷⁰ Ovaj primjer jedan je od naj slikovitijih i predstavlja vjeru u Jahvu i uskrsnuće koje se uzima kao nešto sigurno (2 Mak 7; 14, 46). Dakle, ovaj odabrani primjer je u teološkom smislu također neka vrsta sinteze Starog i Novog zavjeta. Prorok Elizej i Samson, kako se navode u paru, jedan ispod drugog, dva puta se javljaju na margini. To su dvije vrlo važne starozavjetne ličnosti, Elizej kao učenik i nasljednik sv. Ilije, čudotvorac, svakako je prauzor Kristova života i djelovanja. Prisutan je kada se sv. Ilija uznosi na nebo na rijeci Jordanu, a Jahve je uz njega s ognjenim konjima i kolima u borbi protiv sirijskoga kralja i njegove vojske koju je oslijepio (2 Kralj 6:17, 18). Ognjena kola i uznesenje sv. Ilije su također u vezi. Elizej, neposredno nakon što je njegov učitelj uzet, na njegovu ponudu da od njega nešto zatraži izjavljuje: „Molim te, neka mi pripadne dvostruki dio duha tvojega!” (2 Kralj 2:9). To je svakako dobio od Jahve, što se može iščitati iz redaka 2 Kraljeva 2:11-14. Naslijedivši ogrtač svojeg učitelja koji ga je pomazao, njime kao prorok razdvaja vode Jordana, jednako kao i Ilija (2 Kralj 2:14). To je isto važan podatak koji se slikovito odnosi na Novi zavjet. Samson je po većini autora prefiguracija Krista,

⁷⁰ Prije stravičnog mučenja sedmorice braće i njihove majke stradao je i Eleazar, koji također nije htio prihvatiti poganske helenske običaje, nego je radije umro u svojim uvjerenjima i istini.

počevši od njegova rođenja, života, izdaje i stradanja. Nazirej i sudac, bori se s Filistejcima, odaje tajnu svoje snage Dalili i biva oslijepljen i zarobljen (Suci 16:18-21). Svojom molitvom Jahvi, on mu se opet vraća i daje mu snagu za kraj (Suci 16:22-30). Odabir ovih starozavjetnih ličnosti zapravo je vrlo sugestivan. Jeremija je sljedeća biblijska ličnost, njegovo ime nalazi se u Kalendaru (1. V.). Izabran je za proroka dok je još bio u majčinoj utrobi, a za vrijeme svojeg života doživio je propast nevjernog Izraela i Jeruzalema, što je emotivno proživljavao. On proriče babilonsko ropstvo i dolazak Mesije (Jer 23:5, 6). Ispod Jeremije je ime Josipa kojega prodaju braća, pa se izdaje Josipa tumači i kao izdaje Krista. Izraelci se zahvaljujući Josipu nastanjuju u Egiptu iz kojega kasnije idu u obećanu zemlju. U Hebrejima 11:22 Josip se spominje kako umirući govori da mu ne ostanu kosti njegove u Egiptu, nego da ih ponesu u obećanu zemlju.

Jasno je da Hval ličnosti koje izdvaja ne navodi kronološki. Vidjeli smo da je Mojsije koji izvodi izraelski narod iz egipatskog ropstva drugi na popisu. Sada se najedanput javlja ime Stjepana (Stipan), prvoga među sedam đakona i prvomučenika koji je kamenovan, čije je ime evidentirano u Kalendaru dva puta (27. X., 2. VIII.). Moguće je da je njegovo ime tu jer upravo se on osuđuje kako huli na Mojsija i Boga, a poznata je i njegova propovijed pred stradanje u Djelima apostolskim (poglavlje 7.) gdje govori o Božjim prorocima počevši od Abrahama, završavajući s ubojstvom Krista, ističući kako Svevišnji ne živi u rukotvorenim hramovima (Dj 7:48-50).⁷¹ Veliki prorok Izaija je sljedeće ime, ispod Stjepana. On, pak, izuzev što sugerira narodu da se vrati na pravi put i istovremeno ga tješi zbog nadolazećeg babilonskog ropstva, proriče stvari vezane uz Isusa, Bogorodicu i Novi Jeruzalem. Dolazak Mesije po Izaiji je ključan: „kao jagnje ga na klanje odvedoše.“ Ispod Izaije opet stoji ime Samsona, a potom Isusa (Isus Navin/Jošua) koji uvodi Izraelce u obećanu zemlju. Ime Isus i Jošuinu poslanstvo poslije Mojsija, prelazak preko rijeke Jordana i zauzeće obećane zemlje u kojoj „će teći med i mlijeko“, također se u svojoj osnovi odnosi na Krista, ali i na poveznice s proročanstvom proroka Izaije. Hval zatim piše dva imena koja smo već vidjeli: sv. Iliju i sv. Elizeja, a na koncu stoji ime Ivana Krstitelja, koji se u našem Kalendaru svetkuje na tri dana.

Iako se sva od navedenih imena ne spominju u rukopisu iz Parme, ovaj kratki izvorni zapis je dragocjen jer se odnosi na izvornu

⁷¹ Da li ovo može imati veze s nepostojanjem monumentalne arhitekture pripadnika ove Crkve, ako izuzmemo mauzolej tepčije Batala?

marginaliju pripadnika Crkve bosanske. Da li je ona samo prepisana sa starijeg predloška ili ima dublje teološko značenje, ostaje otvorenim pitanjem.

2.4. Sveci i praznici u knjižnom slikarstvu srednjovjekovne Bosne

Ako u ovakve analize u kojima tražimo poveznice u sačuvanoj građi srednjovjekovne Bosne, a u cilju određivanja ovog jedinog srednjovjekovnog kalendara, uključimo i građu iz povijesti umjetnosti, odnosno knjižnog slikarstva, onda moramo istaknuti što je i tko je slikan unutar tog korpusa jer iluminacija istraženog korpusa također potvrđuje štovanje određenih svetaca i praznika.⁷² Hval u svojem Zborniku slika i ove prizore: „Navještenje” (f. 13v), „Sv. Matej evanđelist i njegov simbol krilati čovjek” (f. 14r), zaglavlje s figurom evanđelista Marka (f. 48r), „Sv. Luka evanđelist i njegov simbol krilati vol” (f. 69v), „Sv. Ivan evanđelist i njegov simbol orač” – cijelu minijaturu izuzev figure sv. Ivana (f. 106v). On također i potpisuje zlatom minijature koje je izveo minijaturist iz Splita: „Sv. Tadej i sv. Šimun”⁷³, „Sv. Bartolomej i sv. Jakov mlađi”, „Sv. Petar i sv. Pavao”, „Krist u slavi”, „Sv. Andrija i sv. Ivan evanđelist”, „Sv. Jakov stariji i sv. Filip”, „Sv. Matej i sv. Toma”, „Sv. Matija i sv. Ivan Krstitelj”⁷⁴, „Raspeće” i „Bogorodica s djetetom” (listovi od početka Zbornika do 6v), „Kamenovanje sv. Stjepana” (f. 171v) i „Mojsije s Izraelcima” (f. 354r).⁷⁵ Najskladniji inicijali u

⁷² Slikovna građa je također iznimno važna u donošenju zaključaka u što su vjerovali i koga štovali pripadnici Crkve bosanske. Primjer samo jedne minijature u Mletačkom zborniku na kojoj je slikana figura Mojsija može na određeni način potvrditi štovanje ovog proroka.

⁷³ Uočena je pogreška u ispisivanju imena ovih apostola: „Sv. Tadej i sv. Šimun Juda” umjesto sv. Juda Tadej i sv. Šimun.

⁷⁴ Jedini je sv. Ivan Krstitelj, slikan na početku kodeksa s apostolima, čije je ime ispisano zlatom unutar, a ne iznad minijature, i to bez pridjeva sveti. Ovo bi se možda moglo protumačiti (što je već spominjao autor Vojislav Đurić u kontekstu bogumilstva) kao nejednako rangiranje ovog posljednjeg proroka naspram apostola s kojima je predstavljen. Sličan princip je uočen u glosi Vrutočkog evanđelja (Ivan Vodonosac). Ipak, Hval je na drugi način potpisao i Raspeće, Navještenje (koje je on slikao) i minijaturu s Mojsijem, tako da ne možemo biti sigurni u ovim promišljanjima.

⁷⁵ O atribuciji i određivanju rada splitskog minijaturista u Hvalovu zborniku i Hrvojevu misalu vidjeti: Ema MAZRAK, „O uzorima minijaturiste Hrvojevog misala”, *Bosna Franciscana* 44 (2016.), 17-50. Iluminacija Hvalova zbornika, kao i uvodni tekstovi mogu se pogledati u faksimilskom izdanju: *Herta KUNA – Jovanka MAKSIMOVIĆ. CODEX “CHRISTIANI” nomine Hval, Zbornik Hvala*

Zborniku vezuju se uz sv. Pavla i njegove poslanice, od toga je jedan najvjerojatnije s njegovim portretom (figuralni inicijal na početku „Istorije Djela apostolskih“, Hval, f. 161r).

U drugim kodeksima ovog korpusa najčešće se predstavljaju simboli evanđelista, zatim sv. Pavao unutar figuralnih inicijala (Giljferdingov apostol, Rukopisni odjel GPB „Saltykov-Ščedrin“, Petrograd, Giljf. br. 14, prva pol. ili kraj XIV. st., f. 216r, 234v.). Mojsije se slika u prizoru s Bogom Ocem, Kristom u tetramorfu i anđelima (f. 144r) u Mletačkom zborniku (Venezia, Biblioteca Nazionale Marciana, Cod. Or. 227 = [168], kraj XIV. ili početak XV. stoljeća. Prizor „Uzašašća Kristova“ u istom Zborniku slikan je na dva lista (f. 155r/v). Bez ulaženja u individualizaciju likova predstavljeni su i sv. Jakov i sv. Petar u vidu malih minijatura na početku njihovih Poslanica (f. 194r, 198r), a sv. Pavao je slikan kako diktira tekst sv. Luki u okviru zaglavlja prije teksta Druge Korinćanima (f. 255v). Na posljednjem listu ovog kodeksa (f. 289v) predstavljeni su Bog Otac koji pokazuje rukom na Krista koji mu sjedi s desne strane, što odgovara početku poslanice Hebrejima (1, 1-4).⁷⁶ Iz Divoševa evanđelja (Cetinjska manastirska riznica, br. 323) izdvajamo inicijal s Kristom i sv. Petrom (f. 1r) i sinove Zebedejeve u okviru inicijala T (f. 30r). Portreti evanđelista Luke i Ivana (f. 106v, 175r) nalaze se u Kopitarovu evanđelju (Narodna i univerzitetska knjižnica Ljubljana, Cod. KoP. 24, kraj XIV. stoljeća).

Vidjeli smo da analizom iluminacije sačuvanog korpusa možemo uočiti tko se od biblijskih ličnosti štovao (četvorica evanđelista, sv. Pavao, sv. Jakov, sv. Petar, Bogorodica, Mojsije, sinovi Zebedejevi itd.) i koji se praznici bilježe (Navještenje, Uzašašće). U tom smislu dragocjeni su i podaci koji se nalaze u glosama Vrutočkog evanđelja jer u njima otkrivamo i tumačenja redaka Novog zavjeta.⁷⁷

2.5. Glose Vrutočkog evanđelja

Tko se to spominje u glosama i na koji način? Spomenut ćemo glose u kojima se precizno navode ličnosti iz Svetog pisma. Glosa VII. uz Luku 9:28-36, gdje se bilježi prizor transfiguracije, glasi ovako: „Sin

krstjanina: transkripcija i komentar / The Codex of Hval krstjanin: transcription and commentary, Herta Kuna (ur.), (Sarajevo: Svjetlost. 1986.).

⁷⁶ Vidjeti u faksimilskom izdanju: Simonetta PELUSI, *Novum Testamentum Bosniacum Marcianum* (Padova: Collana Editoriale Programma, 1991.).

⁷⁷ Ovo se posebno odnosi na pitanje da li su bosanski *krstjani* priznavali Stari zavjet.

Božiji pokaza svojim učenicima kakvu slavu svagda ima od Oca, da rekoše – Mojsije i Ilija, zakonom/propisno se javljajući na Božiji zakon od postanka do svršetka (svijeta).⁷⁸ Iz teksta možemo uočiti kako se potvrđuje cijelo Sveto pismo, a jasna je i uloga Mojsija i Ilije. Glosa IX. (Luka 10:30-35) „Onaj čovjek je zarobljenik, a Jeruzalem – boravište svetih, a Jerihon – ovaj svijet, a rane – grijesi, a jerej – Mojsije, a levit – Ivan Vodonosac, a Samarićanin – Isus, a ulje i vino – milost Božija, a jahaća životinja – (vjerski) zakon, a gostionica – crkva, a gostioničar – Petar, a dva novčića – djela i vjera.“⁷⁹ Ovu glosu možemo shvatiti na sljedeći način: rane čovjeka koji je zgriješio jer je krenuo putem iz boravišta svetih k ovosvjetskom gdje vlada zlo (stoga je zarobljenik), nije izliječio jerej (Mojsije), nego je samo prošao – u pitanju su grijesi koje jedino može očistiti Krist, odnosno Samarićanin. Levit, tj. leviti koji su čuvali Kovčeg saveza i vršili svećeničku službu (iz plemena Levijeva bio je i Mojsije), u ovoj glosi Ivan Vodonosac, također nije taj koji će očistiti grijeh ranjenog čovjeka, zbog veze sa Starim zavjetom i Mojsijevim Zakonom. Krist, Samarićanin daje novi zakon i jahaća životinja na kojoj se prenosi tijelo ranjenog koji je zbrinut predstavlja stoga vjerski (zakon). Jasno se iščitava potom da je gostionica crkva u kojoj je gostioničar sv. Petar. U ovoj glosi spominju se Mojsije, sv. Ivan Krstitelj i sv. Petar, a očita je poruka kako je Isus iznad Mojsija, tj. Novi zavjet iznad Starog. Glosa XI. (Luka 16:19-23) Abraham se potvrđuje u skladu s tekstom koji prati („otac nebesni“), kraj kojega je ubogi Lazar (ljudi Božji). Glosa XVII. (Ivan 11:1-9) Marija Magdalena se navodi kao „ljudi Božji“, a njezino ime se nalazi u Kalendaru Pzb., kao i imena sv. Ivana Krstitelja i sv. Petra. U glosi XIX. (Matej 8:28-33) navode se sv. Petar, sv. Pavao i sv. Marija Magdalena iz koje izađe sedam bjesova (Luka 8:2) kao oni koji su napasali krdo svinja i otišli u grad koji se označava kao Krist (Nebeski Jeruzalem) i Novi zavjet, dakle oni koji napuštaju Stari zavjet, što je u skladu sa Svetim pismom. Sva tri imena pronalazimo u Kalendaru Pzb.

⁷⁸ Usp.: Lejla NAKAŠ, „Dvadeset glosa bosanskog Vrutočkog evanđelja“, *Forum Bosna* 57 (2012.), 153-187. Herta KUNA, „Marginalije bosanskog Vrutočkog evanđelja“, *Zbornik radova: Drugi hrvatski slavistički kongres*, sv. 1., Dubravka SESAR– Ivana VIDOVIĆ-BOLT (ur.), (Zagreb: Filozofski fakultet, 2001.), 233-236.

⁷⁹ Glosa gotovo istog sadržaja nalazila se i u izgubljenom Srećkovićeve evanđelju (f. 75r). Usp.: Mikhail Nestorovich SPERANSKIJ, „Ein bosnisches Evangelium in der Handschriftensammlung Srećković’s“, *Archiv für slavische Philologie* XXIV. (1902.), 172-182. Noviju reviziju čitanja proveo je Christoph KOCH: „Napomene o glosama bosanskog četveroevanđelja iz Srećkovićeve zbirke“, *Slovo* 52-53 (2004.), 55-116.

Zaključak

Istraživanje Kalendara rukopisa iz Parme zahtijeva još dodatnih usporednih analiza s referentnim i odabranim primjerima. U ovom prilogu ga se pokušalo kontekstualizirati i fiksirati u širem i užem smislu, a daljnja istraživanja bi se trebala vršiti u smjeru otkrivanja podudarnih i, kao što smo istakli, rijetkih svetaca i praznika, kako bi se, eventualno, približili prototipu/matrici. Iz predstavljenog materijala možemo zaključiti sljedeće: rukopis je tradiran na ovom prostoru, uočljive su njegove veze s poveljama naših vladara i vlastelina, a također i s testamentom gosta Radina. Traženjem poveznica između marginalnih zapisa s Pzb., odnosno glosa iz dva kodeksa bosanskih *krstjana* u kojima se bez datuma navode biblijske ličnosti, nastojalo se produbiti studiju i u tom smjeru. Isto vrijedi i za slikane predodžbe svetaca i praznika iz korpusa sačuvanih knjižnih srednjovjekovnih spomenika.

Otkriće Parmskog zbornika apokrifa dokazuje postojanje više književnih vrsta na prostoru srednjovjekovne Bosne. Istovremeno, raritetni Kalendar nam otvara mogućnosti za nova istraživanja, interpretacije i spoznaje o ondašnjoj vjerskoj slici.

ANALYSIS OF THE CALENDAR OF THE CYRILLIC PARMA APOCRYPHA IN THE CONTEXT OF THE GENERATION OF SAINTS AND CELEBRATION OF FEAST DAYS IN MEDIEVAL BOSNIA

Summary:

This paper addresses and contextualizes the only Calendar ever found from mediaeval Bosnia (the Parma Apocrypha: Parma, Biblioteca Palatina, Ms. Parm. 1993) by means of comparative analyses with liturgical calendars of Eastern and Western Christian provenance, placed in the context of a complex religious situation and a lack of material. Establishing the connections between the calendars was a two-way process: on the basis of common feast days, and of the names of saints that occasionally featured in just a small number of manuscripts. The analysis was also extended to other, somewhat meagre local sources, both written and painted, such as deeds issued by rulers and aristocrats (charters and such); the testament of Radin, which also mentions feast days; marginalia in Hval's Miscellany; selected glosses of the Vrutočko Gospel; and illuminated mediaeval manuscripts of Bosnian origin. The conclusions arising from this study reveal that, despite the prophetic use of the manuscript, the Calendar was transmitted to this part of the world and transcribed from a liturgical calendar that served as a model, and that its links with local sources relating to feast days are more or less evident. The intention was to correlate the celebration of saints and holy days (even without precise dates) with the Bosnian Church and the religious

principles of its members, as to which academic consensus has yet to be reached. This approach was also prompted by a note in the chronograph of the Parma Apocrypha manuscript (the 1370 host desecration / "Hula Krstijam").

Key Words: *Calendar, mediaeval Bosnia, saints, feasts, church, model.*

Translated by: Ema Mazrak and Kevin Sullivan

Popis kratica uz Kalendar

- AP.501 Apostol 501, srpski rukopis iz 1339., danas u Sofiji: Nacionalna biblioteka Kiril i Metodij; latinska i slavenska imena mjeseci.
- AP.882 Apostol 882, zapadobugarski rukopis iz 13. st., danas u Sofiji: Nacionalna biblioteka Kiril i Metodij.
- Arx. Arhangeljsko evanđelje, tip: aprakos, ruski rukopis iz 1092. godine, danas u Moskvi, Ruska državna biblioteka, signatura Muz. No. 1666. Izd. Žukovskaja i Mironova (1997.); latinska i slavenska imena mjeseci.
- As. Codex Assemanius (Vat. slav 3), starobugarski, staroslavenska glagoljica, 10. st., danas u Vatikanskoj biblioteci (Kurc 1955.)
- Ban. Baničko evanđelje [Banica], zapadnobugarski, datiran između druge pol. 13. i kraja 14. st., danas u Sofiji: Nacionalna biblioteka Kiril i Metodij (НБКМ, № 847); slavenska imena mjeseci (Dogramadžieva, Rajkov 1981.)
- Bar. Kardinal Baronius, Martyrologium Romanum, 1586.
- Bas. Menologij cara Vasilija (Menology of Emperor Basil), grčki rukopis iz prve četvrtine 10. st., danas u Vatikanskoj biblioteci; druga redakcija kalendara iz Konstantinopoljskog tipika. Izd. Il Menologio di Basilio II (Cod. Vaticano Greco 1613.).
- Car. Karpinsko evanđelje (ГИМ, Хлудов № 28), makedonski rukopis, kraj 13. početak 14. st., danas u Moskvi: Državni historijski muzej. Sadržava vrlo rijetke paralele s Konstantinopoljskim tipikom kojih nema ni u Cur, Ban., AP.882, Drag, inače uglavnom iz tradicije Jeruzalemskog tipika. Spasskij daje popis neuobičajenih jedinica u bliskom Srpskom Hludovskom lekcionaru evanđelistaru/apostolu 31, datiranom u 14. st. (str. 132-3).
- CT Konstantinopoljski tipik, grčki, s kraja 9. ili početka 10. st., danas u Jeruzalemu: Manastir sv. križa; izd. J. Matéos, „Le Typicon de la Grande Église“ (Rome, 1962).

- Cur. Curzon Gospel, zapadnobugarski 1354., danas u Londonu: British Library; latinska i slavenska imena mjeseci.
- Deč. Dečani-Crkolez Apostol (Dečanski manastir, № 2), bugarski rukopis iz 13. st.; grčka (!) i slavenska imena mjeseci. Djelomično iz arhaične tradicije Konstantinopoljskog tipika. Faksimilno izdanje Dimitrie Bogdanovich, Borjana Velcheva i Aleksandar Naumov, *Bolgarskij apostol XIII veka: Rukopis' Dechani-Crkolez 2*, Sofia 1986.
- Dub. Dubrovački ćirilični molitvenik iz 1512., faksimilno izdanje originala uredila Anica Nazor, Matica hrvatska, Zagreb, 2013.
- Ekl. Eklogadion, menologij u grčkom evanđelju 11. st., Kolekcija manastira Grottaferrato, Italija.
- F72 Palauzov mjesecoslov, zapadnobugarski rukopis iz 14. st. (Menaion F.I.π.72, 8 listova), danas u St. Petersburgu: Ruska Nacionalna biblioteka.
- Jt. Jeruzalemski tipik, grčki, iz 12. st., danas u Egiptu: Biblioteka Sinajskog manastira; najranija redakcija. Izd. A. Dmitrievski, *Opisanie liturgicheskix rukopisej t. III*, Petrograd 1917./Hildesheim: Georg Olms 1965.
- KoP. Srpski mjesecoslov dopisan u 16. st, u bosanskom evanđelju Kopitarove zbirke, danas u Ljubljani, prema izdanju Digitalne narodne knjižnice Srbije.
- K22 Kodeks Kopitarove zbirke br. 22, hrvatskoglagoljski, 15. st. Vajs ga smješta u istu skupinu s Lobkovicem i Pariškim kodeksom – dakle u XIV. ili početak XV. stoljeća.
- LP Lesnovski-Kovačevićev prolog, zapadnobugarski, danas u Narodnoj biblioteci Srbije, Beograd [Pc 705] datiran u razdoblje 1330.-1340.
- Oh. Ohridski apostol (РГБ, Григ. 13), makedonski rukopis, posljednja četvrtina 12. st., danas u Moskvi: Ruska državna biblioteka; izd. M. Kuljbakin, *Oxridskaja rukopis' apostola konca XII veka*. Bulgarski starini, knj. 3, 1907.

- Os. Ostromirovo evanđelje (PHБ, F.п.I.5), ruski rukopis datiran u 1056.-57. godinu, danas u Moskvi, Ruska državna biblioteka. Rukopis je izveden na osnovu bugarskog prijepisa i ima latinska i slavenska imena u mjesecoslovu. Slavenska imena mjeseci u Ostr. (prema Kopitarovu prijepisu u izdanju Cloz., str. LXI-LXX: august – carev, januar - prosinac)
- Pl. Plovdivski zbornik, biblioteka „Ivan Vazov“ (116(54), druga polovina 16. st., Plovdiv.
- Pat. Konstantinopoljski tipik iz Knjižnice Manastira sv. Jovana Bogoslova na otoku Patmos, grčki, posljednja četvrtina 9. st. – prva četvrtina 10. st.
- Rim. Prvi štampani hrvatsko-glagoljski misal, 1483. Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu http://dk.nsk.hr/stara_knjiga/NSK_SK_ID01/
- S42 Mjesecoslov pri Evanđelju VIII-IX vijeka Sinodalne knjižnice № 42. Полный месяцеслов Востока, Том I., Архиепископ Сергей [Иван Александрович Спасский], 1901. (drugo izdanje), str. 409-412.
- Sav. Savina knjiga, bugarski, 11.st, danas u Moskvi, faksimilno izdanje 1999. i Shchepkinovo 1903. [1959.] izd. transkripcije; kratki menologij s mnogo izgubljenih listova, posljednji datum 14. juni.
- Sl. Slepčenski apostol lekcionar (PHБ, F.п.I.101 / F.п.I.101a), makedonski, 12. st. Izd. G. A. Il'inskiј, Slepchenskii Apostol XII veka, Moskva, M., TiP. G. Lissnera i D. Sobko, 1912.
- Sto. Iz rukopisa Narodne knjižnice Srbije (Pc 333), skraćeni mjesecoslov iz četveroevanđelja pisara Stojana, 1500.-15. god. (papir, vodeni znakovi), srpski rukopis, prema izdanju Digitalne narodne knjižnice Srbije [COBISS-SR. ID 128654604].
- Str. Strumica Apostol, makedonski rukopis iz 12. st. (Državni muzej u Pragu [IX E 25].
- Stu. Studitski tipik, ruski rukopis iz 14. st., danas u Moskvi: Državni historijski muzej [Sin. 330]; latinska i slavenska

imena mjeseci. Najstarija redakcija grčkog tipika: druga redakcija u ruskoj crkvenoslavenskoj tradiciji.

- SV Полный месяцеслов Востока. Том II, Святой восток, Архиепископ Сергей [Иван Александрович Спасский], 1876.
- 53 Zbornik apokrifa i drugih sastava, bosanski (NBS, Pс. 53), dr. pol. 60-ih god. 16. st.
- Zogr. Codex Zographensis/Zografsko evanđelje, 11. i 12. st., dopisan u 13. st., danas u Ruskoj državnoj biblioteci u St. Peterburgu (*OP PHB Glaz. 1*).
- ZT Draganov Menaion, zapadnobugarski, iz posljednje četvrtine 13. st., Trefologion iz manastira Zograf, danas dio u St. Petersburgu: Ruska državna biblioteka (Q.п.I.40, 2 lista), a dio u Moskvi: Ruska nacionalna biblioteka (Grigorovičeva kolekcija, 1 list). Blisko vezan s Palauzovim menaionom (F72). Izd. (s pogreškama) Sreznjevski, *Svedenija i zametki o maloizvestnyx i neizvestnyx pamjatnikax*, St. Petersburg, 1876. [1965.]: 407-426.